МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Криворізький національний університет
Навчально-науковий інститут економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського

Кафедра філології та перекладу

С. К. Ревуцька, В. М. Зінченко

КУРС ЛЕКЦІЙ З ДИСЦИПЛІНИ

АКАДЕМІЧНЕ ПИСЬМО

Ступінь: бакалавр

Кривий Ріг
2025

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Криворізький національний університет
Навчально-науковий інститут економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського

Кафедра філології та перекладу

С. К. Ревуцька, В. М. Зінченко

КУРС ЛЕКЦІЙ З ДИСЦИПЛІНИ

АКАДЕМІЧНЕ ПИСЬМО

Ступінь: бакалавр

Затверджено на засіданні
кафедри філології та перекладу
Протокол № 5
від “03” квітня 2025 р.

Схвалено навчально-методичною р
ННІЕТ імені Михайла Туган-
Барановського КНУ
Протокол № 3
від “24” квітня 2025 р.

Кривий Ріг
2025

УДК 003.07:001(042.4)
ББК 83.7я73 Р44

Ревуцька С. К., Зінченко В. М.

Р44 Курс лекцій з дисципліни «Академічне письмо» / уклад. : С. К. Ревуцька, В. М. Зінченко. 2-ге вид., випр. і допов. Кривий Ріг : ННІЕТ імені Михайла Туган-Барановського КНУ 2025. 83 с.

Курс лекцій з дисципліни «Академічне письмо» укладено відповідно до розробленої робочої програми для студентів денної і заочної форми навчання всіх спеціальностей і спирається на сучасні здобутки вітчизняних і зарубіжних науковців, чинне законодавство.

Для студентів Навчально-наукового інституту економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського Криворізького національного університету.

ББК 83.7я73

© Ревуцька С. К., Зінченко В. М., 2025
© Навчально-науковий інститут економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського КНУ, 2025

ЗМІСТ

ВСТУП …….. 5

МОДУЛЬ 1. ПРИНЦИПИ АКАДЕМІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ТА ПИСЬМА … 6
Лекція 1. Основні засади академічного письма …… 6
Лекція 2. Академічна доброчесність. етичний кодекс ученого …… 15
Лекція 3. Авторське право. Правила використання об’єктів інтелектуальної власності ……. 24
Лекція 4. Плагіат. Протидія плагіату …….. 32

МОДУЛЬ 2. АКАДЕМІЧНИЙ ТЕКСТ: ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ТЕХНОЛОГІЇ РОБОТИ …… 39
Лекція 5. Цілісність академічного тексту …… 39
Лекція 6. Технології генерації та організації ідей …….. 46
Лекція 7. Академічний текст як система …….. 51
Лекція 8. Логіко-синтаксичні труднощі академічного тексту …….. 60

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ …… 79

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ …….. 81

ВСТУП

Введення курсу «Академічне письмо» в навчальні плани ЗВО України є не випадковим явищем з кількох причин. По-перше, розвиток сучасного суспільства ставить перед вищою школою нові високі вимоги до підготовки фахівців: вміння креативно мислити, знаходити найкращі варіанти вирішення складних ситуацій, чітко й логічно будувати і висловлювати свої ідеї, представляти результати своєї творчої праці у формі академічних текстів. По-друге, впровадження дисципліни відповідає впровадженому у декількох вузах України Проєкту сприяння академічній доброчесності в Україні, що передбачає удосконалення системи вищої освіти на засадах довіри, чесності і відповідального ставлення до наукового і навчального процесу як викладачів, так і студентів.

Курс лекцій з дисципліни «Академічне письмо» передбачає тісний зв'язок і з іншими дисциплінами, а саме «Риторика», «Мистецтво презентації» та «Наукова українська мова», однак має на меті, дотримуючись принципів академічної доброчесності, навчити студентів формулювати й доводити власні думки, гіпотези й висновки, оформлювати академічний текст відповідно з властивими для української мови нормами.

Курс лекцій укладено з урахуванням досить невеликої кількості вітчизняних здобутків у цій сфері, однак в основу покладено праці зарубіжних науковців.

Курс лекцій з академічного письма цілком відповідає поставленій меті й заявленими вище вимогам. Перший модуль передбачає ознайомити студентів з основними поняттями академічного письма з метою формування їхньої академічної культури і грамотності. Значна увага приділена академічній культурі, етиці вченого і формуванню відповідального ставлення до навчання. Розуміння важливості дотримання принципів академічної доброчесності сприятиме створенню якісних академічних робіт.

Теми другого модулю спрямовані на формування навичок написання академічного есе. У лекціях значна увага приділена внутрішній структурі тексту. Знання структури речення, абзацу і тексту як цілісної системи сприятиме академічній грамотності студентських текстів. У лекціях також використано реальні приклади, взяті із збірників наукових праць Навчально- наукового інституту економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського Криворізького національного університету, студентських науково-навчальних робіт.

МОДУЛЬ 1
ПРИНЦИПИ АКАДЕМІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ТА ПИСЬМА

Лекція 1: *Основні засади академічного письма*

ПЛАН

1. Основні характеристики поняття академічного письма
2. Сучасне поняття академічної грамотності та його структура.
3. Концепція «персональний процес – практика – публічний продукт» у створенні академічних текстів.
4. Критичне мислення.

Література: 8, 10, 16, 20, 21

Поняття і терміни: *академічне письмо, металінгвістичні вміння і навички, університетське есе, академічна грамотність, інформаційна грамотність, міжкультурна грамотність, операційний вимір, культурний вимір, критичний вимір, поглиблене читання, аналітико-критичне читання, переглядове читання, тривимірна модель Б. Гріна, інформаційно-технічний вимір, концепція «персональний процес – практика – публічний продукт», критичне мислення.*

1. Основні характеристики поняття академічного письма.

Поява в навчальних планах нової, для ЗВО України, дисципліни Академічне писання або Академічне письмо пов'язана із реформуванням, що було започатковано Болонським процесом. Для більшості англомовних країн академічне письмо/академічна письмова робота є становить роботу з тим, що студент прекрасно знає. Їх вчать, як та в якому форматі писати тези, оформлювати власні думки, ще в школі, а в університеті студент починає дещо глибшу і масштабнішу роботу з літературою, використовує більше критичного мислення, проглядає фідбек (відгук, коментар) викладача й працює з ним, удосконалюючи текст і власні навички. Наша система освіти не передбачає тісного контакту викладача і студента у такій сфері. Пригадайте, коли ви отримували від викладача аргументований відгук чи коментар роботи? Студентські роботи обмежуються написанням декількох жанрів (есе, реферат, дипломна/курсова), де студентові пропонують готову тему, «радять» літературу, а тому таким поняттям як критичне мислення, синтез літератури, висловлення власних думок у чіткому форматі – немає місця.

Говорячи про академічне письмо варто розуміти його межі, характеристики, особливості, структуру тощо.

Досить часто академічне письмо сприймається лише у межах або вивчення граматики, морфології, специфічних правил вживання слів, хоча це сфера швидше дисципліни «Культура мови», або обмежується вивченням особливостей наукового стилю, структури, логіки, змісту наукового тексту, що відповідно є сферою «Наукової української мови». Безперечно, академічне письмо і культура наукової мови – суміжі, але не тотожні дисципліни. Адже,

викладач англійської мови не може замінити викладача німецької, хоча обидва є докторами філософії у галузі філології.

Основою академічного письма є металінгвістичні вміння і навички, тобто вміння читати і розуміти текст, аналізувати його, читати написане критично, формулювати індивідуальну, авторську і конкретну позицію тощо. Академічне письмо має справу з теоріями і причинами, що регулюють процеси і практику в повсякденному житті, а також досліджує альтернативні пояснення цих подій.

Так, у процесі висловлення думки, з позиції академічного письма, нас буде цікавити не те, як пишуться або де і як вживаються слова «також», «по- друге» або «внаслідок», а яке з цих слів найбільш точно і логічно зв'яже ідеї в даному тексті або абзаці; при використанні звороту цікавитиме логіка вживання цього звороту, тобто де його краще розташувати, чи не перенести в інше речення, чи не переробити в незалежне речення або взагалі видалити. Все буде залежати від інформації, що міститься в словах, а не від поєднання слів.

Для культури наукової мови більш характерним є дотримання правил і норм літературної мови, відповідно до наукового стилю. Однак лише у межах академічного письма можливий дискурс, пошук найбільш влучної конструкції для передачі авторської ідеї. Таким чином, академічне письмо має на меті навчити вас висловлювати та обґрунтовувати свої власні ідеї за допомогою короткого, переконливого і зручно організованого наукового тексту. Його вивчення сприятиме вашому особистому фаховому зростанню з одного боку, а з іншого уможливить ліквідацію великого масиву плагіату, що панує зараз в українській освіті на всіх рівнях.

Найбільш поширеним видом академічного тексту є есе (франц. essai – спроба, начерк). Знов таки, у нашій освітній діяльності есе потрактовується не зовсім точно, або й взагалі невірно. Так, вікіпедія, як і більшість словників акцентує увагу на невеликому обсязі прозового твору, що має довільну композицію і висловлює індивідуальні думки та враження з конкретного приводу чи питання і не претендує на вичерпне і визначальне трактування теми; це жанр, який лежить на перетині художньої та публіцистичної (часом науково-популяризаторської) творчості. Така інтерпретація есе в науковій діяльності помилкова, адже **університетське есе** – це академічний текст, а значить, це текст науковий, об'єктивний і структурований відповідно до прийнятих в науці правил, тільки навчальний. Що ж стосується «невеликого обсягу», то 15-20 сторінок наукового тексту в рівній мірі досить як для есе першокурсника, так і для статті вченого в науковому журналі, адже його суть не в обсязі, а в змісті.

Західні фахівці виділяють три підгрупи вмінь, необхідних для успішного оволодіння навичками академічного письма:

академічна грамотність (читання, усна і письмова мова з урахуванням мети висловлювання; вираження думок за допомогою інструментарію дискусій і досліджень);

інформаційна грамотність (визначення інформаційних потреб і пошук джерел інформації; їх оцінка і переробка);

міжкультурна грамотність (знання про різні культури, зокрема про традиції і цінності).

Зазначені уміння можна визначати і як структурні елементи поняття академічне письмо у межах вищої освіти. Найскладнішими і структурно, і власне як процес опанування, є інформаційна та академічна грамотність.

2. Сучасне поняття академічної грамотності та його структура.

Одним із найважливіших вмінь при створенні академічного тексту є оволодіння академічною грамотністю, що становить складний і комплексний процес формування певних навичок на різних етапах освіти.

Науковці наразі не мають чіткого і однозначного тлумачення цього поняття, зокрема дискусійними є питання сутності терміна «академічний», роль і функції академічної грамотності у вищій школі.

Так, мовознавці розуміють академічну грамотність, у першу чергу, «як здатність транслювати академічний письмовий дискурс на базі іншомовних професійно орієнтованих академічних текстів, критично мислити, підвищувати свою самоосвітню компетентність в учбовий і професійних цілях», де метою академдискурсу є соціалізація студента в університеті і орієнтування його на породження нових знань як цінності. При цьому, позиція науковців загалом спрямована на англомовного студента і підвищення його наукової комунікації засобами англійської мови, однак для сучасного українського студента таке осягнення академічною грамотністю поки що не є цілком прийнятним.

Австралійським професором Біллом Гріном близько 40 років тому було запропоновано іншу модель, де акцент зміщується на нелінійність тексту, багатовимірність і комплексність процесу його створення.

Модель включає три виміри.

Операційний вимір – це мова і організація тексту, тобто його фізичне втілення. Сюди відносяться структура тексту, абзацу та речення, а також використання мовних засобів. Іншими словами, це те, як особа пише, володіє мовою і технологіями створення тексту.

Культурний вимір – це знання предмета (як нових, так і класичних досліджень в даній області), розуміння обговорюваних питань в їх контексті, правильний вибір стилістики та мови в залежності від адресата і призначення тексту, тобто від жанру і дисципліни. Тобто, це інформаваність автора щодо предмета письма, його читачів і прийнятних норм комунікації в конкретних умовах.

Критичний вимір – це ідеї, які генерує, обґрунтовує і доводить автор своїм текстом. Сюди входить вся лінія побудови доказів: від тези до зв'язування у цілісний текст. Іншими словами, це та сама власна ідея, яка спонукала автора написати текст, тим самим, надавши їй гласності і спонукавши інших до її обговорення. Виділення стрілки на малюнку (див. Рис.1.1) і її спрямованість вгору вказують на пріоритетність цього виміру.

В основі куба лежить культурний і операційний виміри, а вертикально до них розташовано критичний.

Чим більше начитаності та розуміння предмета показав автор, чим більш всебічний огляд джерел він провів, тим далі від точки «нуль» він просунувся по лінії культурного виміру. Чим виразніше, послідовніше і грамотніше він виклав прочитане, тим вище показник операційного вимірювання. Прояву власних ідей, що вимагають докази, в такому тексті звичайно не потрібно. Досить часто плоскі тексти виходять у гуманітаріїв, де помітне перевантаження мовних «прикрас» заважає сприйняттю і розумінню суті тексту, або у фізиків- математиків, які використовують мовні кліше і чудово розуміють одне одного, але ці матеріали не придатні для сприйняття науковцями інших суміжних сфер.

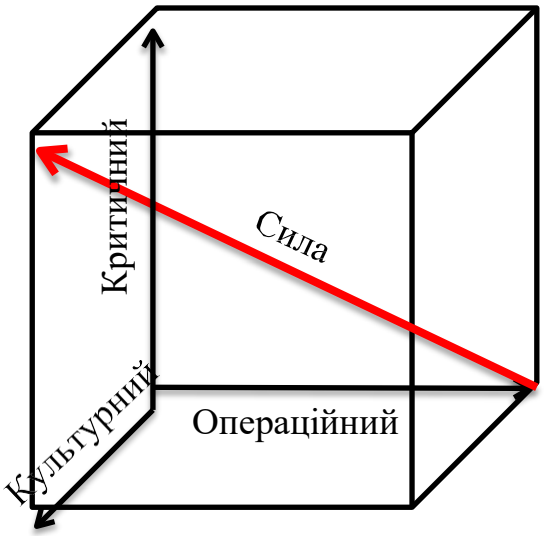

Рисунок 1.1 – Тривимірна модель Б. Гріна.

Прикладом тексту, що лежить в площині «критичне – операційне», є текст, в якому блискуче й дотепно обґрунтовується ідея автора, яка при цьому не спирається ні на серйозну фактичну, ні на теоретичну підтримку. Такий текст можна з цікавістю прочитати, такою ідеєю можна захопитися, її навіть можна уявити на каналі ТВ-3, але в науковій і професійній дискусії вона зазвичай виявляється неспроможною і під градом критики швидко руйнується. Така писемність за характером наближається до публіцистичного або навіть до художнього стилів, навіть якщо в ній використана наукова мова і неупереджена наукова стилістика.

Варто пам’ятати і те, що виправити недолік культурного виміру, почитавши відповідну літературу, набагато простіше, ніж недолік операційного, що вимагає ретельної роботи з текстом, його елементами і мовою, або, тим більше, критичного виміру, що вимагає нестандартного, оригінального, дивергентного мислення, тобто пошуку багатьох варіантів рішення однієї проблеми.

Уважний розгляд моделі Б. Гріна, виявить, що вона певним чином перекликається із розумінням західними науковцями комплексу необхідних навичок для опанування академічним письмом, однак не вистачає кількох елементів. Насамперед, мова йде про інформаційно-технічний вимір письма,

яким наразі користуються сучасники, адже комунікація в «середині» не може здійснюватися поза електронного та онлайнового спілкування.

Не менш важливим є так званий «п'ятий елемент», що складається із двох «сил»: сила слова спрямована на публіку, але не несе нового наукового знання, а сила знання спрямована на відкриття нового, але не піклується про його пропаганду. Сила знання і сила слова необхідні вченим нарівні з силою ефективної комунікації (в тому числі і цифрової), щоб через колективний внесок і колективне обговорення вкладу кожного, робити надбанням публіки все те, що відбувається в науці. Очевидно, що розділити три виміри письма практично неможливо, але критичний вимір своєю силою буде не тільки утримувати, а й направляти цю комунікацію. Іншими словами, завдання академічного письма, риторики і композиції полягає в тому, щоб піднятися з «підлоги» куба (реферативного викладу матеріалу, що базується на культурному і операційному вимірах) і полинути вгору, використовуючи силу напрямків, суміжних із критичним.

Представлені потрактування і модель більше націлені на роботу автор-текст, але створенню і транслюванню тексту передує читання академічного тексту, здобуття інформації. Для професійного саморозвитку важлива передусім культура читання наукового тексту. Це одна з функцій пізнавальної діяльності людини, спрямована на вилучення наукової інформації із друкованих чи електронних джерел. Формуючи програму читання наукового тексту, варто поставити собі такі запитання: чого я очікую від цього тексту, яку інформацію хочу вилучити і з якою метою, відповідно обрати різновид читання.

Переглядове читання спрямовується на попереднє ознайомлення із книгою і виділення ключових слів, зокрема, в анотації, змісті, передмові /вступі, окремих частинах тексту.

Ознайомлювальне читання передбачає загальне ознайомлення із змістом тексту та вияв його основної ідеї.

Поглиблене читання – це детальне опрацювання наукового тексту, його аналіз та оцінка: виписування понять з їх поясненням; неодноразове перечитування окремих частин у тексті.

Аналітико–критичне, творче читання спрямовується на постановку різного типу питань до тексту, сортування наукового матеріалу під певним кутом зору, коментарі до фрагментів наукового тексту, його рецензування.

3. Концепція «персональний процес – практика – публічний продукт» у створенні академічних текстів.

Зрозуміти внутрішні процеси створення якісного тексту, нам допоможе формулювання концепції «персональний процес – практика – публічний продукт», де ми простежимо складний процес перетворення індивідуального продукту інтелектуальної праці в публічний.

Узагальнення зарубіжних теоретиків з академічного письма, дає можливість вивести формулу з трьох «П»: *писемність – це процес, продукт і практика.*

Продуктом письма є текст, причому науковий текст, адресований

невідомому числу невідомих авторові людей, у кожного з яких є свої інтереси, думки і досвід дослідження. Таким чином, для читачів він є готовим публічним продуктом, деталі створення якого їх не цікавлять. Для автора ж текст є не стільки продуктом, скільки результатом суто індивідуального, персонального процесу, за яким стоїть не менш індивідуальний досвід створення інших текстів, тобто практика. Додавши ці два прикметників, ми можемо розширити мнемонічну формулу академічного письма до п'яти «П»:

персональний процес і практика – публічний продукт

А оскільки академічному письму потрібно вчитися, варто додати ще одне «П» – програма письма. Адже саме у відсутності загальної системи, програми письма полягає одна з причин поширення плагіату і невміння писати власні оригінальні наукові тексти. Отже, маємо таку формулу:

Програма письма + персональний процес + практика = публічний продукт

На перший погляд, усе просто: пройшовши навчальну програму, починаєш створювати текст на основі власних практичних знань і має вийти публічний добротний продукт, але як тільки починається процес написання, виникають безліч проблем із власне *процесом* написання.

Головну загрозу представляє лінійність процесу письма. Як тільки ми починаємо оформлювати свої думки засобами мови у текст, так одразу ж нас захоплює лінійний, одновимірний процес, відомий як «потік свідомості», використовуваний часто письменниками. Це створює хаотичність думок у тексті. Інколи для уникнення хаотичності використовують план, але він народжується не з внутрішньої структури тексту, а з того ж таки лінійного письма в певному напрямку.

Академічний текст, дійсно, створюється поетапно, але не лінійно.

Асоціативний приклад: уявімо художника, що створює картину. Коли він пише картину, він не починає покривати полотно фарбами з лівого верхнього кута, а спочатку уявляє собі всю картину як ціле, робить начерки цього цілого на папері, продумує, змінює розташування ключових фігур, працює над деталями, і тільки після цього переходить до створення цілісного полотна. І навіть тоді лівий верхній кут його не цікавить: він вимірює пропорції, робить розрахунки і переносить макет на велике полотно, потім починає прописувати ключові фігури, і вже потім, поступово, доходить до деталей, над якими йому ще належить багато працювати, поки, нарешті, картина не постане перед глядачем у всій своїй цілісності. Буде завершено і лівий верхній кут, хоча в ньому може виявитися просто шматочок неба, але цей шматочок буде органічною частиною цілого. Чому ж ми часто намагаємося почати текст точно таким же чином, покриваючи писемність від верхнього лівого кута?

Дійсно, на перший погляд, текст має лінійну організацію: ми пишемо і читаємо зліва направо і зверху вниз, однак у процесі ми завжди звертаємо увагу на те важливе, що нас цікавить. Звичайно, академічний текст підкорюється правилам нелінійної організації. У книзі є зміст і покажчики, частини і глави. У статтях прийнято використовувати підзаголовки, а складна інформація

підтримується малюнками, таблицями і графіками. Але, як вже було сказано, це не розбивка лінійного письма па шматки, а складна метамовна діяльність.

Асоціативний приклад: подібно інженерній споруді, текст починається з розрахунку каркаса і навантажень на несучі вузли, встановлення відповідностей і пропорцій, і тільки потім покривається дизайнерської оболонкою – мовою. Коли будівельні ліси знімуть, погляду глядача відкриється саме дизайн, але, якщо всередині виявиться порожнеча, будівля тексту впаде.

Отже, не процес визначає продукт, а навпаки – продукт визначає процес.

Персональна діяльність спрямована на досягнення суспільного результату.

Як же побудувати нелінійний текст? Чи є засоби, що дозволяють швидко орієнтуватися в ньому? Такі засоби є, і більшість з них вам знайомі, хоча користуватися ними системно вас не вчили. Це вступ і висновок, абзац, який зазвичай починається з нового рядка, великими літерами, що починають речення, і пунктуація, яка сигналізує про зв'язки всередині речення. Питання в іншому: а чи знаєте ви, як правильно використовувати ці засоби для організації інформації? Скоріш за все – ні. Щоб опанувати цими засобами, вивчити складніші, потрібно систематизувати наявні знання і вміння, тобто розділити їх на елементи, і освоювати, поступово ускладнюючи і комбінуючи, пробувати і помилятися. Так виникає практичний досвід, важливий для академічного тексту.

Таким чином, у будь-якому комплексі знань, умінь і навичок є початок, але немає кінця. Найкраще ця ідея виражається в метафорі розвитку по висхідній спіралі, що розширюється. Говорячи про стартову точку академічного письма, безсумнівно можна визначити одне – вона не в орфографії і пунктуації, а в кожного автора своя, як і практика, навіть при однакових умовах розвитку.

Потрійна спіраль допомагає зрозуміти це ще краще: у одного добре розвинені дослідницькі навички, він багато знає, але йому не вистачає вміння організувати текст і ясно висловити свої думки; у іншого прекрасно розвинена мова, але не вистачає наукових знань і вміння будувати доказ; у третього текст виходить емоційним і багатослівним, як в публіцистиці. А тому у програмі письма є цілком певна мета – допомогти навчитися писати і переконливо, і складно, і грамотно.

Отже, не процес письма визначає, яким буде його продукт, а продукт письма визначає і організовує процес письма, оскільки персональна діяльність письменника спрямована на досягнення публічного результату.

4. Критичне мислення.

Повертаючись до нелінійної ознаки академічного тексту, звернімо увагу на нелінійні підходи в пізнанні та опрацюванні інформації, мета яких формування здатності висловлювати точні судження про конкретні речі в повсякденному житті. Безумовно, це вимагає сформованості відповідних навичок: вирізняти проблеми, знаходити реальні засоби їх розв'язання через пошук й осмислення необхідної інформації, розпізнавання неявних припущень, тлумачення даних, визнання наявності (або відсутності) логічних висновків й узагальнень, оцінювання аргументів й взаємозв'язків між переконаннями, реконструювання власних моделей переконання на основ набутого досвіду тощо. Саме критичне

мислення формує креативний підхід до практичного використання набутого знання в усіх галузях життєдіяльності, що готує людей до змін та невизначеності, до активного творчого перетворення дійсності.

Однозначності в розумінні поняття критичне мислення немає серед науковців, а тому звернімося до найбільш авторитетних у цій галузі, аби розуміти сутність і значущість цього феномену у межах дисципліни.

Автори міжнародного консорціума відзначають, що мислити критично означає проявляти допитливість, використовувати дослідницькі методи, зокрема, ставити перед собою питання і здійснювати планомірний пошук відповідей. Критичне мислення працює на багатьох рівнях, не задовольняючись фактами, а розкриваючи причини і наслідки цих фактів, передбачає ввічливий скептицизм, сумніви в загальноприйнятих істинах, вироблення точки зору з певного питання, здатність відстоювати її логічними доводами.

Д. Клустер акцентує на «соціальній» характеристиці критичного мислення, адже в кінцевому підсумку будь-який критичний мислитель працює в певному співтоваристві і вирішує ширші завдання, ніж конструювання власної особистості; «індивідуальній», тобто люди повинні мати достатньо свободи, щоб думати власною головою і самим відповідати на будь-які складні питання; «самостійній», тобто кожен формує свої переконання та оцінки виключно у відповідності до власного контексту, незалежно від інших. Крім того, інформація є відправним, а не кінцевим пунктом критичного мислення, щоб породити складну думку, потрібно розглянути певну кількість даних, текстів, фактів, ідей. Критичне мислення починається з постановки питань і з'ясування проблем, які потрібно вирішити, справжній пізнавальний процес на будь-якому етапі характеризується прагненням пізнавати, вирішувати проблеми і відповідати на питання, що відповідають її власним інтересам і потребам. Отже, критично мисляча людина прагне до переконливої аргументації щодо обраного нею власного рішення проблеми як найбільш логічного і раціонального серед інших можливих.

К. Поппер потрактовує критичне мислення як «раціональне», Д. Джонсон – «здраве», Р. Пол – «ясне», «точне», «акуратне», «конкретне», «глибоке», «неупереджене». С. Брукфілд характеризував критичне мислення як «раціональне», «емоційне», «скептичне» та водночас «позитивне», «продуктивне», «активне». Тож, очевидним є факт багатовимірності цього поняття і його застосування. У цьому напрямку маємо досить чітке визначення Р. Пола і Л. Елдера, які визначили критичне мислення як спосіб мислення про будь-який предмет, зміст чи проблему, в яких мислитель покращує якість свого мислення, свідомо визнаючи власну відповідальність за структури, властиві мисленню, і за нав'язані інтелектуальні стандарті, – яким і будемо користуватися як основним[1].

---

[1] Модель формування критичного мислення студента через читання та письмо. URL: https://www.academia.edu/27134453/%D0%A4%D0%9E%D0%A0%D0%9C%D0%A3%D0%92%D0%90%D0%9D%D0%9D%D0%AF_%D0%9A%D0%A0%D0%98%D0%A2%D0%98%D0%A7%D0%9D%D0%9E%D0%93%D0%9E_%D0%9C%D0%98%D0%A1%D0%9B%D0%95%D0%9D%D0%9D%D0%AF_%D0%A1%D0%A2%D0%A3%D0%94%D0%95%D0%9D%D0%A2%D0%90_%D0%A7%D0%95%D0%A0%D0%95%D0%97_%D0%A7%D0%98%D0%A2%D0%90%D0%9D%D0%9D%D0%AF_%D0%A2%D0%90_%D0%9F%D0%98%D0%A1%D0%AC%D0%9C%D0%9E

Питання для самоконтролю:

1. Поясніть сутність дисципліни академічне письмо.
2. Що передбачають металінгвістичні вміння і навички?
3. Дайте визначення поняття університетське есе.
4. Які вміннями треба для успішного опанування академічним письмом?
5. Які складові тривимірної моделі Б. Гріна?
6. У чому суть поглибленого читання, аналітико–критичного читання, переглядового читання?
7. У чому полягає суть концепції «персональний процес – практика – публічний продукт»?
8. Чому розвиток критичного мислення важливий для створення авторських оригінальних академічних текстів?

Лекція 2: Академічна доброчесність. Етичний кодекс ученого

ПЛАН

1. Академічна доброчесність як запорука якісної вищої освіти.
2. Академічна культура: поняття, функції, складові.
3. Академічна нечесність та методи її запобігання.
4. Етичний кодекс ученого.
5. Бухарестська декларація етичних принципів вищої освіти.

Література: 1, 2, 5, 6, 12, 18

Поняття і терміни: *академічна доброчесніть, академічна культура, форми проявів академічної нечесності, академічне шахрайство, конфлікт інтересів, непотизм, методи запобігання академічної нечесності, виховні та дисциплінарні санкції, Етичний кодекс ученого, завдання Етичного кодексу, мета Етичного кодексу вченого України, найважливіші цінності і принципи Бухарестської декларації етичних принципів вищої освіти.*

1. Академічна доброчесність як запорука якісної вищої освіти.

Якісна професійна освіта наразі є стратегічним ресурсом розвитку суспільства і країни загалом. Досягнути високої якості освіти можливо лише створивши середовище відповідальності та чесності.

В Україні було розроблено Проєкт Закону про освіту, де розглянуто принцип академічної доброчесності, а у статті 42 подане його визначення як

«сукупності етичних принципів та визначених законом правил, якими мають керуватися учасники освітнього процесу під час навчання, викладання та провадження наукової (творчої) діяльності з метою забезпечення довіри до результатів навчання та/або наукових (творчих) досягнень» [2]. Проектом Закону передбачено також дотримання академічної доброчесності усіма учасниками освітнього процесу на різних рівнях, у ньому вказується різноманітні види її порушень та форми академічної відповідальності.

Питання академічної доброчесності та наслідків її недотримання є актуальним і важливим для України. Саме в нашій країні, як і в інших пострадянських країнах, поширеними є ситуації виконання наукових робіт на замовлення (від курсових до докторських!), розповсюдження студентських робіт зі зміною титульного листа чи переформулювання теми у кращому випадку; у наукових текстах на для отримання вченого ступеня перефразовуються чужі думки та видають за власні без посилання на їх справжнього автора; однакові шматки наукових статей друкуються в різних публікаціях і видаються в різних джерелах; англомовні тексти перекладаються українською і видаються як результат особистого наукового внеску тощо.

На жаль, недбале ставлення до публікування академічних текстів стало нормою в українській освіті, порівняно з більш розвиненими країнами, де

[2]Проєкт Закону про освіту : 3491 [3491-д від 04.04.2016.]. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=58639

вчаться самостійно писати, мислити, виконувати, відповідати за науковий продукт. Валерія Лопатіна, порівнюючи письмові завдання університетів України і США, відзначає декілька суттєвих розрізнюючих проблем:

– відсутність чітких інструкцій для виконання завдань, де пропонуватиметься така тема, яку треба дослідити, а не загуглити і скачати (наприклад: замість підготувати історію розвитку риторики певного періоду, пропоную історія риторики в персоналіях), адже цікаві формулювання тем і завдань спонукають студента до більш комплексної глибокої роботи;

– відсутність попередньої підготовки;

– відсутність серфінгу науковими онлайн-бібліотеками для справжнього пошуку інформації цікавої і корисної;

– відсутність обговорення з викладачами і студентами, що можуть спрямувати, наштовхнути на якусь думку, гіпотезу;

– відсутність фідбеку, здорової критики-відгуку, порад, коментарів. Переважна більшість західних студентів тривалий час зберігають записи викладачів на полях і міжряддях, бо в них часто міститься додаткова цікавинка, посилання чи теорія того, з чим варто ознайомитися пізніше;

– відсутність заохочення для викладача. «Українська проблема полягає в тому, що викладання – це практично волонтерство через вкрай низьку оплату викладацької праці. Природно, що у викладачів часто нема ані бажання, ані ресурсів створювати хорошу систему письмових завдань та підтримувати її. Але є й інша причина: проблема низькоякісних письмових робіт в українській вищій освіті навіть не стоїть у порядку денному»[3].

Аналізуючи практику європейської академічної культури, звертає на себе увагу той факт, що там, починаючи зі школи, учні виконують завдання і отримують знання, які можуть бути корисними для них у повсякденній практиці. Розуміння практичної цінності знань, взаємозумовленість їх рівня та можливості подальшого отримання достойного місця роботи, а як наслідок, і високого рівня якості життя, спонукає їх сумлінніше ставитися до виконання завдань, до самопідготовки та відмови від списування. За мету ставиться набуття конкурентоспроможних знань, умінь та навичок.

Орієнтація на практичне застосування знань спонукає до роздумів і є гарним стимулом для відповідального ставлення студента до навчання. Спроби шахрайства одразу викликають осуд з боку інших студентів, що є дуже впливовим чинником.

Практика показує, що економічно розвинені країни мають високий рівень освіти, науки та академічної доброчесності. Безумовно, академічна доброчесність впливає на цінності, які закладаються під час навчання у вищій школі.

Кожен представник наукової спільноти та представник студентства має усвідомлювати, що досягнення успіху кожного і всієї країни – важка і наполеглива праця.

[3] Лопатіна В. Письмові завдання в університетах України та США: погляд академічного райтера. URL: https://commons.com.ua/uk/poglyad-akademichnogo-rajtera/

Академічна доброчесність збільшує вимоги і до підготовки викладача. Це формування індивідуальних завдань для кожного студента, їх практична спрямованість, інформаційний супровід індивідуальної роботи студента, можливість надавати консультації та корегувати завдання дистанційно, бути постійно на зв'язку.

Повертаючись до питань недбальства, «норми» в українській освіті, про яку йшла мова вище, відзначимо, що існують два шляхи утворення та дотримання цієї норми – свідома та несвідома поведінка. Свідома поведінка в недотриманні авторства текстів та результатів наукової роботи характеризується використанням результатів роботи інших учених, груп, організацій та презентація їх як власних, при цьому автор розуміє, що така діяльність порушує авторські права та принципи академічної доброчесності. Несвідома поведінка полягає у відсутності знань та навичок застосування принципів академічної доброчесності. Несвідома поведінка притаманна вченим, які не мають досвіду в написанні та презентації результатів наукової роботи, тобто переважно молодим вченим.

Академічна доброчесність – це моральний кодекс та етичні правила цивілізованого наукового та освітнього співтовариства. Поняття академічної доброчесності включає в себе такі цінності, як запобігання шахрайству, фальшуванню та плагіату; підтримка академічних стандартів; чесність і ретельність у дослідженнях та науковому видавництві.

2. Академічна культура: поняття, функції, складові.

Поняття академічна культура, так само як і академічне письмо, є досить нечітким, але водночас ємним поняттям. В основі різних теоретичних тлумачень зарубіжних і вітчизняних науковців лежить розуміння академічної культури як ціннісно-нормативної основи здійснення особливого виду людської діяльності, пов'язаної з пізнанням (знанням).

Академічну культуру прийнято розуміти як сукупність норм і цінностей освітньої і наукової діяльності університету.

Основні риси академічної культури:

– культура навчання в університеті, етичні цінності, традиції, норми, правила проведення наукового дослідження;

– наукова мовна культура, професійна субкультура наукового співтовариства;

– соціальна, моральна відповідальність за процес і результати дослідження, що формується в культурно-освітньому просторі вищого навчального закладу.

Викладачами Сумського державного педагогічного університету імені А. Макаренка на чолі з д.пед.н., Семеног Оленою Миколаївною, було запропоновано розглядати академічну культуру як інтегративне утворення особистості, яке складається з аксіологічного, мотиваційно-етичного, наративно-цифрового, мовнокомунікативного, праксеологічного, поведінково-інтерактивного компонентів, кожний з яких характеризується певним змістовим наповненням і проявляється в культурі розумової праці, етичній культурі,

культурі академічного читання і письма, академічної комунікації, академічній інформатиці, академічному менеджменті та ін.

Аксіологічний (ціннісний), мотиваційно-етичний компоненти академічної культури охоплюють морально-етичні цінності професії (професійний обов'язок, соціальна відповідальність, академічна честь, повага до іншої людини),

Наративно-цифровий компонент знаходить вираження в уміннях логічно вибудовувати та представляти дані з використанням цифрових пристроїв, спеціалізованих програмних засобів і віртуальних платформ для створення інформаційних моделей об'єктів та процесів реального світу; графічних образів, аудіо, відео; відповідально, з урахуванням етичних, суспільних, культурних та правових норм оперувати інформаційними й комунікаційними технологіями як творець та (або) споживач.

Праксеологічний (діяльнісний) і поведінково-інтерактивний компоненти характеризують ступінь реалізації засвоєних цінностей, норм, знань у ситуаціях професійного спілкування, охоплюють уміння і навички, що ґрунтуються на критичному мисленні, володінні комунікативною технікою, вербальною та невербальною (манера говорити, жести, міміка, пантоміміка) взаємодією і знаходять прояв, зокрема, в академічній грамотності[4].

Серед **функцій академічної культури** М. М. Закович виділяє:

1. пізнавальну;
2. інформативну;
3. світоглядну;
4. комунікативну;
5. регулятивну;
6. аксіологічну;
7. виховну.

Пізнавальна функція виражається у фіксації результатів пізнання навколишнього світу, наукового, ціннісного та художнього його відображення і передбачає різні форми пізнавальної діяльності; людина пізнає також сама себе, свої суспільні потреби, інтереси, свої особливості і місце в суспільстві.

Інформативна функція уможливлює розуміння сутності академічної культури (це – пряме і непряме спілкування, засвоєння культурної спадщини, розвиток членів спільноти, їх інтелектуальне та духовне збагачення).

Світоглядна функція забезпечує єдність пізнавальних, емоційно-чуттєвих, оцінкових, вольових елементів свідомості в соціокультурному вимірі.

Комунікативна функція пов'язана з інформативною і виявляється через за безпосереднє і опосередковане спілкування.

Безпосереднє спілкування – це пряме засвоєння надбань культури, опосередковане реалізується через засвоєння культурної спадщини.

[4] Семеног О. М. Формування академічної культури майбутніх педагогів-дослідників в умовах цифрового творчого середовища як наукова проблема / О. М. Семеног, О. В. Семеніхіна, Д. С. Безуглий. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2017. Том 62, № 6. С. 240–252. URL: https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/viewFile/1917/1286

У процесі академічної комунікації відбувається ідентифікація вченого (виступи на конференціях, резюме, список наукових праць, офіційна веб-сторінка тощо).

Регулятивна функція проявляється через символіку, певну знакову систему (правила етикету, різні знаки уваги, традиції тощо).

Аксіологічна або оціночна, ціннісна функція формує в людини певні ціннісні орієнтири й потреби. До основних цінностей академічної культури віднесено:

– інтелектуальна свобода і соціальна відповідальність;

– моральна відповідальність самостійних дослідників і вчених не тільки за процес дослідження (вибір теми, методи і порядність), але і за його результати;

– прагнення окремих наукових об'єднань до співпраці у світовому масштабі;

– право вчених вільно висловлювати свої думки про наукові та етичні аспекти дослідницьких проектів і їх результатів, право також уникати участі в проектах, які суперечать їх переконанням, цінностям;

– самоцінність інтелектуальної роботи незалежно від термінів одержання результатів[5].

Отже, академічна культура включає усвідомлення кожним членом університетської спільноти – викладачем, студентом, адміністративним працівником – свого місця і обов'язків в загальному функціонуванні ЗВО; цінностей і норм поведінки; звичаїв та ділової практики; правил корпоративної культури; трудової і ділової етики.

3. Академічна нечесність та методи її запобігання.

Зазначимо, що академічну чесність дослідники розглядають як складову академічної культури. Прояви академічної нечесності можна розділити на дві групи: нечесність в освітній діяльності та нечесність у науковій діяльності. Проте такий поділ є доволі умовним, адже в сучасних умовах освітня діяльність, особливо у вищій школі нерозривно пов'язана з науковою.

Основні *форми проявів академічної нечесності*:

1. Плагіат, тобто навмисне чи усвідомлене оприлюднення (опублікування), повністю або частково чужого твору (тексту або ідей) під іменем особи, яка не є автором цього твору, без належного оформлення посилань. Про плагіат у нас буде окрема тема і розмова.

2. Списування відповідей у іншої особи під час складання будь-якого виду підсумкового або поточного контролю (іспиту, тесту тощо) є проявом нечесності, який має стосунок здебільшого до освітнього процесу.

3. Придбання в інших осіб чи організацій з наступним поданням як власних результатів навчальної та наукової діяльності (звітів, рефератів, контрольних, розрахункових, курсових, дипломних та магістерських робіт, есе, статей, монографій, навчальних посібників тощо).

[5] Хоружий Г. Ф. Академічна культура: цінності та принципи вищої освіти. Тернопіль : Навчальна книга. Богдан, 2012. 320 с.

4. Академічне шахрайство, яке може набувати таких форм:

– підтасовування, фальсифікація пунктів бібліографії зазвичай виявляється у формі посилання на джерела, які не використовувалися в роботі;

– підтасовування, фальсифікація самих результатів наукових досліджень, тобто подання емпіричних даних, які відрізняються від дійсно отриманих з метою підтвердження власних теоретичних побудов або й фабрикація даних або результатів, тобто отримання або оприлюднення результатів досліджень без проведення самого дослідження (експерименту, вимірювань тощо);

– симуляція погіршення стану здоров'я, хвороби з метою уникнення контрольних заходів є проявом недоброчесності, який часто підкріплюється фіктивними лікарськими довідками, отриманими незаконним способом;

– використання під час контрольних заходів заборонених технічних засобів (мікронавушників, телефонів, смартфонів, планшетів тощо);

– підробка підписів в офіційних документах (залікових книжках, актах, звітах, угодах тощо).

– проходження процедур контролю знань підставними особами;

– здавання або репрезентація різними особами робіт з однаковим змістом як результату навчальної чи наукової діяльності;

– написання не своїх варіантів завдань на контрольних заходах;

– використання системи прихованих сигналів (звукових, жестових та ін.) під час виконання групових контрольних заходів, тестів тощо з однаковими варіантами;

– отримання несанкціонованої допомоги під час виконання тих завдань, які передбачають самостійне виконання.

5. Надання відгуків або рецензій на наукові або навчальні роботи без належного проведення їх експертизи.

6. Недобросовісна конкуренція між особами, що здобувають освіту, або поміж науковцями іноді призводить до такого феномену, як завдання шкоди, псування, саботаж навчальної або дослідницької роботи інших осіб (псування, знищення цифрових файлів, паперових матеріалів тощо).

7. Включення до списку авторів наукових, навчальних видань або виконавців проекту осіб, які не брали участь у підготовці (написанні) та в отриманні наукових результатів.

8. Отримання або пропонування неправомірних винагород за несправедливе отримання будь-яких переваг у навчальній, дослідницькій чи трудовій діяльності.

9. Примусові благодійні внески та примусова праця – примушування студентів сплачувати гроші чи виконувати певну роботу під загрозою зумисно завдати шкоди інтересам та правам студента у навчанні, побуті чи інших питаннях.

10. Конфлікт інтересів – реальна та потенційна суперечність між особистими майновими, немайновими інтересами особи чи близьких їй осіб та її повноваженнями, наявність якої може вплинути на об'єктивність або неупередженість прийняття рішень, а також на вчинення чи невчинення дій під час виконання наданих їй повноважень.

11. Непотизм (надання родичам або знайомим посад незалежно від їхніх професійних здібностей) та перевищення повноважень – використання родинних зв'язків чи службового становища для отримання переваг у навчальній, позанавчальній, науковій чи адміністративній сфері.

Методи запобігання академічної нечесності найбільш поширені у практиці західних навчальних закладів.

Західний досвід покарання за нечесність: від перездачі іспиту, перепрослуховування курсу і переписування роботи до виключення з університету.

Коротко зупинимося на спільних рисах, притаманних документам, що запобігають порушенням академічної чесності. Так, за дослідженнями вітчизняних науковців реалізація політики забезпечення академічної чесності у вищій освіті США передбачає: чітку ідентифікацію її порушень; комплекс процедур її попередження; фіксацію порушень; розгляд порушення; визначення виховних та дисциплінарних санкцій.

Санкції виховні: відвідування спеціальних занять (тренінгів), підготовка есе на тему встановлених стандартів освітньої чи наукової роботи; повторне вивчення курсу та ін.

Дисциплінарні: відсторонення від занять на певний період; відрахування із числа студентів; проведення додаткової перевірки всіх робіт авторства порушника та ін.

До порушника може бути застосована низка інших санкцій: попередження і виконання/переписування роботи зі зміною теми/варіанту; зменшення оцінки на екзамені на одиницю або навіть до нуля; реєстрація порушення і проходження порушником спеціально розробленого навчального курсу, спрямованого на попередження плагіату; рекомендація тимчасового звільнення студента з університету; рекомендація для відрахування студента з університету.

Більш детальна інформація подана у електронному джерелі та інших рекомендованих джерелах. [6]

4. Етичний кодекс ученого.

Метою Етичного кодексу вченого України є утвердження в науковому співтоваристві етичних принципів та свідоме їх дотримання науковцями та викладачами у своїй роботі. Він *регулює* відносини науковців між собою та із суспільством, встановлює основні засади для оцінки вченими власної роботи та діяльності колег з моральної точки зору. Викладені у ньому принципи повинні слугувати основою для етичного виховання молодих науковців.

Основним завданням Етичного кодексу є надання пріоритету моральним вимірам науки та громадській відповідальності співтовариства вчених і кожного вченого зокрема. Проблема особистої відповідальності вченого набула особливого значення у зв'язку з тим, що суспільні інститути не встигають за стрімкими темпами розвитку науки і технологій.

[6] Сацик В. Академічна доброчесність: міфічна концепція чи дієвий інструмент забезпечення якості вищої освіти? URL: http://education-ua.org/ua/articles/930-akademichna-dobrochesnist-mifichna-kontseptsiya-chi-dievij-instrument-zabezpechennya-yakosti-vishchoji-osviti

В усьому світі етичні кодекси базуються на розумінні того, що існуюча практика у сфері науки сприяє довірі в науковому середовищі та між ним і суспільством, що є необхідною умовою розвитку науки. Вчені повинні бути впевнені в надійності результатів роботи своїх колег. У свою чергу, суспільство має бути впевненим у чесності науковців та достовірності результатів їх досліджень. На жаль, останнім часом у багатьох країнах спостерігаються серйозні порушення етики, що ставить під загрозу авторитет науки та довіру суспільства до вчених. Щоб унеможливити такий розвиток подій в Україні необхідно, щоб усі науковці усвідомлювали важливість високоетичної поведінки, власну відповідальність за формування громадської думки щодо науки.

У нашому університеті також розроблено Кодекс етики та гідності, який представлено на сайті університету.

5. Бухарестська декларація етичних принципів вищої освіти.

Декларація була покликана визначити основні тенденції вищої освіти в європейському регіоні та викласти основні принципи їх етичного регулювання. Також Декларація визначила місію університету в умовах «суспільства знань», показала модуси трансформації традиційних уявлень про місце і роль університету як суспільної інституції.

Отже, найважливішими цінностями і принципами такі:

1. Академічний етос, культура і співтовариство, де академічний етос заснований на принципах поваги гідності і фізичної, і психічної недоторканності людей, навчанні протягом усього життя розвитку знання і підвищення його якості, залученні до освіти, участі в демократичному процесі, активної громадської позиції та рівності.

2. Академічна сумлінність у процесі викладання і навчання.

Цінності й норми академічної сумлінності складають основу для розвитку знань, забезпечення якості освіти і підготовки студентів як відповідальних громадян і кваліфікованих фахівців. Ключовими цінностями сумлінного академічного співтовариства є чесність, довіра, прямота, повага, відповідальність і підзвітність.

3. Демократичне й етичне керівництво і менеджмент.

Академічні діячі, студенти і працівники повинні стежити за тим, щоб залучення додаткових прибутків не завдавало шкоди якості викладання і проведення досліджень та рівню інтелектуальних стандартів. Реформи в керівництві і менеджменті установ вищої освіти варто спрямувати на встановлення належного баланс між заохоченням проведення ефективного керівництва членів академічного співтовариства (студентів, викладачів, дослідників і керівників) у процесі ухвалення рішень.

4. Дослідження, засновані на академічній чесності й соціальному реагуванні. Інтелектуальна свобода і соціальна відповідальність – ключові цінності науково-дослідної діяльності, які необхідно поважати і пропагувати. У властивих XXI ст. відкритих системах навчання і виробництва знань дані цінності мають не конфліктувати, а підсилювати один одного. Академічні працівники та дослідники, всі разом і кожний окремо, зобов’язані й мають право:

1) вільно висловлювати свою думку про наукові й етичні аспекти дослідних проектів та їхні результати, 2) відсторонюватися від участі в проектах, що суперечать їх переконанням і совісті.

Питання для самоконтролю:

1. Що розуміється під поняттям академічна доброчесність?
2. Чому академічна доброчесність є запорукою якісної вищої освіти?
3. Які суттєві розрізнюючі проблеми в освіті України і США відзначають дослідники?
4. Що включає поняття академічна культура?
5. Які є функції і складові академічної культури?
6. Що таке академічна нечесність?
7. Які існують методи запобігання академічної нечесності?
8. Що таке Етичний кодекс ученого?
9. Які основні засади Бухарестської декларації етичних принципів вищої освіти?

Лекція 3. *Авторське право. Правила використання об'єктів інтелектуальної власності*

ПЛАН

1. Авторське право. Об'єкти авторського права.
2. Інтелектуальна власність. Правила використання об'єктів інтелектуальної власності.
3. Закони та міжнародні угоди щодо захисту прав інтелектуальної власності.
4. Система органів управління в сфері охорони прав на об'єкти інтелектуальної власності в Україні

Література: 1, 5, 12, 18

Поняття і терміни: *авторські права, об'єкти авторського права, творча діяльність, промислова власність, інтелектуальна власність, об'єкти права інтелектуальної власності, структури органів регулювання охорони інтелектуальної власності, недержавні інституції, творчі спілки.*

1. Авторське право. Об'єкти авторського права.

Авторське право в об'єктивному сенсі є сукупністю норм цивільного права та інформаційного права, що регулюють відносини за визнанням авторства та охороні творів науки, літератури і мистецтва, встановлюють режим їх використання, наділяють їх авторів немайновими і майновими правами, захищають права авторів та інших правовласників.

У суб'єктивному сенсі авторське право – ті майнові та особисті немайнові права, які належать особам, які створили твори науки, літератури і мистецтва.

Відповідно, **авторські права** – це набір суб'єктивних виключних прав, які дозволяють авторам літературних, мистецьких та наукових творів отримати соціальні блага від результатів своєї творчої діяльності.

Регулює і визначає об'єкти – Закон України Про авторське право і суміжні права.

Об'єктами авторського права є твори у галузі науки, літератури і мистецтва, виражені в будь-якій об'єктивній формі. Твір – це результат творчої праці, комплекс ідей, образів, поглядів тощо. При цьому твір визнається об'єктом правової охорони незалежно від його призначення, художнього рівня, а також змісту і способу його вираження. Для надання правової охорони не має значення чи твір опублікований, чи ще не опублікований, – важливо, щоб він був виражений у певній об'єктивній формі. Форма вираження твору може бути усна, письмова, звуко- чи відеозапис, зображення, об'ємно-просторова тощо. Розвиток науки і техніки породжує все нові форми вираження твору. Чинне законодавство не містить повного переліку об'єктів авторського права, оскільки життя у своєму розвитку може породжувати все нові й нові форми об'єктивного вираження творчої діяльності людей.

Творчою діяльністю прийнято вважати індивідуальну чи колективну творчість професійних працівників, результатом якої є твір чи його

інтерпретація, що мають культурно-мистецьку цінність. (Закон України «Про професійних творчих працівників та творчі спілки» від 7 жовтня 1997 р.). З таким визначенням важко погодитися, адже об'єкт авторського права може створити і не професійний працівник. Але важливо зазначити те, що об'єктом авторського права може бути твір або його інтерпретація.

Отже, об'єктом авторського права може бути не будь-який твір, а лише той, що має певні, встановлені законом, ознаки:

а) творчий характер;

б) вираження у будь-якій об'єктивній формі;

А також твір має володіти культурно-історичною унікальністю, бути оригінальним.

Об'єктом авторського права може бути лише твір, що є результатом творчої праці. Якщо якесь творення не є результатом творчої праці, то така робота не може бути визнана твором і, отже, об'єктом авторського права. Не вважається об'єктом авторського права суто технічна робота (наприклад, передрук на друкарській машинці чи набір на комп'ютері чужого твору або навіть його літературна обробка – редагування, коректура тощо).

Види об'єктів авторського права. Відповідно до ЦК України (ст. 433), Закону України «Про авторське право і суміжні права» (ст. 8) об'єктами авторського права є:

а) літературні та художні твори, зокрема:

– романи, поеми, статті та інші письмові твори;

– лекції, промови, проповіді та інші усні твори;

– драматичні, музично-драматичні твори, пантоміми, хореографічні та інші сценічні твори;

– твори живопису, архітектури, скульптури та графіки;

– фотографічні твори;

– твори ужиткового мистецтва;

– ілюстрації, карти, плани, ескізи і пластичні твори, що стосуються географії, топографії, архітектури або науки;

– переклади, адаптації, аранжування та інші переробки літературних або художніх творів (похідні твори);

– збірники творів, інші складені твори, якщо вони за добором або упорядкуванням їх складових частин є результатом інтелектуальної власності;

б) комп'ютерні програми;

в) компіляції даних (бази даних), якщо вони за добором або упорядкуванням їх складових частин є результатом інтелектуальної діяльності;

г) інші твори.

2. Інтелектуальна власність. Правила використання об'єктів інтелектуальної власності.

Інтелектуальна власність – частина цивільного права, що об'єднує дві сфери прав – промислову власність та авторське право і суміжні права.

Виникнення терміна «інтелектуальна власність» приходиться на кінець

XVII ст. Він уперше з'явився у французькому законодавстві на базі теорії природного права, яке одержало свій найбільш послідовний розвиток саме в працях французьких філософів-просвітителів (Вольтер, Дідро, Руссо та ін.). Відповідно до цієї теорії право творця будь-якого творчого результату (чи то літературного твору, чи винаходу) є його невід'ємним природним правом, що виникає із самої сутності творчої діяльності та «існує незалежно від визнання цього права державною владою».

14 липня 1967 р. було створено Всесвітню організацію інтелектуальної власності (ВОІВ), яка з грудня 1976 р. набула статусу спеціалізованої установи Організації Об'єднаних Націй. Всесвітня організація інтелектуальної власності у поняття інтелектуальної власності включає:

1) промислову власність, яка, головним чином, охоплює винаходи, товарні знаки і промислові зразки;

2) авторське право, яке стосується літературних, музичних, художніх, фотографічних і аудіовізуальних творів.

Нині поняття інтелектуальної власності включає значно більше результатів інтелектуальної діяльності. Коло об'єктів інтелектуальної власності сьогодні можна поділити на три основні групи:

– перша – це результати наукової, літературної і художньої творчості, які охороняються авторським правом і суміжними правами;

– друга – результати науково-технічної творчості, що охороняються патентними правом або, точніше сказати, правом промислової власності;

– третю групу складають засоби індивідуалізації учасників цивільного обороту, товарів і послуг, які прирівняні до результатів інтелектуальної діяльності.

Отже, **інтелектуальна власність** – це результати творчої діяльності. Її об'єктом, проте, є не матеріальні носії, в яких реалізовані результати творчості, а саме ті ідеї, думки, міркування, образи, символи тощо, які реалізуються чи втілюються у певних матеріальних носіях. Це специфічна особливість інтелектуальної власності – її об'єктами є нематеріальні речі, а саме безтілесні ідеї тощо. Проте не будь-які ідеї, а лише такі, що можуть бути втілені в матеріальних носіях, тобто їх автори повідомляють, як ту чи іншу ідею можна втілити та використати, або вона вже втілена в науковому, літературному чи художньому творі. Це одна із ознак інтелектуальної власності, яка відрізняє її від звичайної власності. Ті ідеї, що містять результати науково-технічної творчості та претендують на визнання об'єктом промислової власності, мають бути кваліфіковані як такі уповноваженими на це державними органами. Яким би він не був – він є об'єктом власності його творця. Наприклад, автор розробив якусь технічну пропозицію, спрямовану на удосконалення певного технологічного процесу, і подав її до Державного департаменту інтелектуальної власності як винахід. У результаті науково-технічної експертизи цю пропозицію винаходом не визнано. Проте вона не перестала бути об'єктом власності її творця.

У Статті 420 ЦК «Об'єкти права інтелектуальної власності» об'єктами права інтелектуальної власності визнано:

– літературні та художні твори;
– комп'ютерні програми;
– компіляції даних (бази даних);
– виконання;
– фонограми, відеограми, передачі (програми) організацій мовлення;
– наукові відкриття;
– винаходи, корисні моделі, промислові зразки;
– компонування (топографії) інтегральних мікросхем;
– раціоналізаторські пропозиції;
– сорти рослин, породи тварин;
– комерційні (фірмові) найменування, торговельні марки (знаки для товарів і послуг), географічні зазначення;
– комерційні таємниці.

Суттєвим є включення до переліку об'єктів інтелектуальної власності наукового відкриття. Автор наукового відкриття має право надавати науковому відкриттю своє ім'я або спеціальну назву. Право на наукове відкриття засвідчується дипломом та охороняється у порядку, встановленому законом, (ст. 457 ЦК).

3. Законодавча база щодо захисту прав інтелектуальної власності.

Становлення національного законодавства про інтелектуальну власність стало можливим із набуттям Україною незалежності. Цьому сприяло прийняття Верховною Радою Декларації про державний суверенітет України, якою було проголошено, що Україна самостійно визначає свій економічний статус і закріплює його в законах. Відповідно до цієї Декларації весь економічний та науково-технічний потенціал, створений на території України, проголошується власністю народу, матеріальною основою суверенітету України і використовується з метою забезпечення матеріальних і духовних потреб громадян України. Декларацію було прийнято Верховною Радою 16 липня 1990 р.

У серпні 1990 р. Верховна Рада прийняла Закон «Про економічну самостійність Української РСР» У ньому було задекларовано, що весь економічний, науковий і технічний потенціал, розташований на території України, складає власність народу України і є основою її економічної самостійності.

24 серпня 1991 р. Верховна Рада України підписала Акт проголошення незалежності України та створення самостійної держави – України. Завдяки цьому було закладено основу створення своєї національної правової системи, у тому числі національного законодавства про інтелектуальну власність.

Законодавство України з питань інтелектуальної власності базується на Конституції України, Цивільному кодексі України та законах України стосовно правової охорони об'єктів інтелектуальної власності.

Основні засади інтелектуальної діяльності закладені в чинній Конституції України.

Законодавство України, яке містить норми щодо охорони прав на об'єкти інтелектуальної власності, умовно можна поділити на такі блоки:

Загальне законодавство:

– Конституція України;
– Цивільний кодекс України;
– Цивільно-процесуальний кодекс України;
– Кримінальний кодекс України;
–Кримінально-процесуальний кодекс України;
–Митний кодекс України;
– Господарсько-процесуальний кодекс України;
–Кодекс законів про працю України.

Спеціальне законодавство у сфері охорони інтелектуальної власності:

– Закон України «Про охорону прав на винаходи»;
– Закон України «Про корисні моделі, промислові зразки»;
– Закон України «Про знаки для товарів і послуг»;
–Закон України «Про топографії інтегральних мікросхем»;
– Закон України «Про сорти рослин»;
– Закон України «Про охорону авторського права і суміжних прав тощо»

Митне законодавство

До митного законодавства відноситься митний кодекс та інші нормативно-правові акти з цих питань.

Рисунок 3.1 – Законодавча база державної системи правового врегулювання інтелектуальної власності

4. Система органів управління в сфері охорони прав на об'єкти інтелектуальної власності в Україні

Останнім часом в Україні сформувалася досить розгалужена організаційна система органів, які прямо чи опосередковано забезпечують діяльність у сфері охорони інтелектуальної власності.

За здійснення політики у сфері інтелектуальної власності в Україні відповідає Міністерство освіти і науки України. Виконання конкретних функцій у цій сфері воно делегувало Державному департаменту інтелектуальної власності. Держдепартамент є урядовим органом державного управління, що уповноважений реєструвати і підтримувати на території України права на винаходи, корисні моделі, промислові зразки, торговельні марки, географічні зазначення тощо, а також здійснювати реєстрацію об'єктів авторського права: творів науки, літератури, мистецтва, комп'ютерних програм, баз даних та інших творів. Держдепартамент проводить єдину державну політику у сфері охорони прав на об'єкти права інтелектуальної власності. Він здійснює роботи з удосконалення нормативно-правової бази, контролює дотримання чинного законодавства в цій сфері, підтримує міжнародне співробітництво у сфері інтелектуальної власності, забезпечує умови щодо вступу інтелектуальної власності до господарського обігу, координує роботи з підготовки та підвищення кваліфікації фахівців з інтелектуальної власності, взаємодіє з громадськими організаціями, які опікуються інтелектуальною власністю.

До сфери управління Держдепартаменту включено державні підприємства: «Український інститут промислової власності», його функція

здійснення експертизи заявок на об'єкти промислової власності, а от «Українське агентство з авторських і суміжних прав» здійснює державну реєстрацію об'єктів авторського права і суміжних прав та видає автору охоронний документ – свідоцтво, надає допомогу щодо захисту прав авторів у разі їх порушення; вищий навчальний заклад – Інститут інтелектуальної власності і права виконує функцію підготовки та підвищення кваліфікації фахівців у сфері інтелектуальної власності; держпідприємство «Інтелзахист» створене з метою удосконалення організації видачі контрольних марок для маркування примірників аудіовізуальних творів та фонограм, комп'ютерних програм, баз даних, а також посилення захисту прав інтелектуальної власності та попередження правопорушень у цій сфері.

Система виконавчих органів охоплює установи, які наведено нижче.

Міжвідомчий комітет з проблем захисту прав на об'єкти інтелектуальної власності – постійно діючий орган при Кабінеті Міністрів України, створений у лютому 2000 р. для координації діяльності органів виконавчої влади у сфері охорони інтелектуальної власності.

Державний департамент інтелектуальної власності, створений у квітні 2000 р. у складі Міністерства освіти і науки України.

При Держдепартаменті створено *Консультативну раду* з представників усіх творчих спілок України та відомих творчих діячів України, а також *Апеляційну палату* для розгляду в адміністративному порядку заперечень проти рішень за заявками на винаходи, корисні моделі, промислові зразки, знаки для товарів і послуг, топографії інтегральних мікросхем і зазначення походження товарів.

Інші міністерства та відомства України, діяльність яких так чи інакше стосується охорони прав інтелектуальної власності:

Антимонопольний комітет України – центральний орган, що забезпечує захист від недобросовісної конкуренції, пов'язаної з неправомірним використанням об'єктів інтелектуальної власності;

Міністерство юстиції України – бере участь у розробці законодавчих актів з питань інтелектуальної власності, координує законотворчу діяльність у цій сфері та відповідає за його адаптацію до законодавства Європейського Союзу;

Міністерство внутрішніх справ України – здійснює заходи з попередження та розкриття злочинів, пов'язаних з порушенням прав інтелектуальної власності, бере участь у створенні та вдосконаленні необхідної для протидії цим порушенням законодавчої бази.

У 2001 р. у структурі Державної служби боротьби з економічною злочинністю були створені підрозділи по боротьбі з правопорушеннями у сфері інтелектуальної власності – як у центральному апараті, так і на регіональному рівні. Вони проводять в усіх регіонах комплексні перевірки суб'єктів господарювання стосовно дотримання вимог нормативно-правових актів, що регламентують оптову та роздрібну торгівлю примірниками аудіовізуальних творів і фонограм.

Рисунок 3.2 – Структура державної системи правової охорони інтелектуальної власності

Науково-дослідний інститут інтелектуальної власності створений у складі Академії правових наук і має бути спеціалізованою установою для проведення наукових досліджень у сфері інтелектуальної власності, участі в розробці проектів законів та інших нормативно-правових актів з питань інтелектуальної власності, підготовки експертних висновків із зазначених питань.

До структури органів регулювання охорони інтелектуальної власності слід віднести і мережу недержавних організацій, що складається із двох груп:

1. *Творчі спілки* – Національна спілка письменників України, Національна спілка театральних діячів України, Національна спілка кінематографістів України, Національна спілка художників України, Національна спілка майстрів народного мистецтва України, Національна спілка архітекторів України, Національна спілка композиторів України, Спілка фотохудожників України, Національна спілка журналістів України, Всеукраїнська спілка кобзарів, Спілка рекламістів України, Всеукраїнська музична спілка, Спілка дизайнерів України, Український фонд культури, Національна ліга українських композиторів.

2. *Недержавні інституції*, що спеціалізуються у сфері інтелектуальної

власності:

– Всеукраїнська асоціація патентних повірених;
– Коаліція з питань захисту прав інтелектуальної власності;
– Українська група Міжнародної асоціації з охорони промислової власності;
– Міжнародний центр правових проблем інтелектуальної власності (м. Київ);
– Антипіратський союз України;
– Українська юридична група;
– Авторсько-правове товариство.

Створено громадську організацію Всеукраїнське агентство авторів.

Питання для самоконтролю:

1. Що Ви розумієте під поняттям авторське право?
2. Що виступає об’єктом авторського права?
3. Що Ви розумієте під терміном «право інтелектуальної власності»?
5. . Яка система органів інтелектуальної власності в Україні?
6. Що належить до об’єктів інтелектуальної власності?
7. Яка існує система органів управління у сфері охорони прав на об’єкти інтелектуальної власності в Україні?

Лекція 4. Плагіат. Протидія плагіату

ПЛАН

1. Поняття плагіату в Україні та світі. Види плагіату.
2. Протидія плагіату.
3. Законодавчий аспект.
4. Огляд програм, які спрямовані на виявлення плагіату.

Література: 1, 5, 6, 12

Поняття і терміни: *плагіат, академічний плагіат, види плагіату, дослівний плагіат, мозаїчний плагіат. неадекватне перефразування, відсутність посилань на прямі цитати, згадування джерела без посилання, рерайт, створення суміші власного та запозиченого тексту без належного цитування джерел, компіляція, фальсифікація, реплікація, републікація, причини розповсюдження плагіату, основні засоби протидії плагіату, різновиди дисциплінарних покарань, програми для перевірки тексту на унікальність.*

1. Поняття плагіату в Україні та світі. Види плагіату.

Академічний словник української мови дає таке визначення поняття плагіат:

«**Плагіат** – привласнення авторства на чужий твір науки, літератури, мистецтва або на чуже відкриття, винахід чи раціоналізаторську пропозицію, а також використання в своїх працях чужого твору без посилання на автора»[7].

Згідно Закону України «Про вищу освіту» 6 у ст. 69 **академічним плагіатом** визначається оприлюднення (частково або повністю) наукових результатів, отриманих іншими особами, як результатів власного дослідження та/або відтворення опублікованих текстів інших авторів без відповідного посилання[8].

Головною особливістю академічного плагіату є його функціонування в академічній, тобто науково-освітній сфері. Однак в процесі створення академічного тексту, для обґрунтування і вивчення проблеми, є потреба у вивченні наукової спадщини, цитуванні, посиланні тощо, тож необхідність запозичень певною мірою міститься у самій природі наукового пізнання.

У зв’язку з цим академічне середовище впровадило певні межі і правила використання інформації, здобутої шляхом опрацювання наукової літератури. У науково-освітніх колах сформувалась відповідна професійна етика, порушення якої вважається академічною недоброчесністю, про що мова йшла на попередніх заняттях. У різних країнах упродовж років склалися цілі системи щодо плагіату, методів його запобігання і покарання.

Німеччина. У цій країні одне з найбільш ригористичних (надсуворе щодо дотримання етичних норм) розумінь авторського права. Тут відсутня можливість використання робіт випускників у порівняльній базі даних, випускові роботи на стадії захисту майже не перевіряються на наявність текстових запозичень. Проте кожен німець знає, що якщо через 5–10 років він досягне успіху, зробить кар’єру, а хто-небудь перевірить його роботу на наявність плагіату і знайде бодай два

речення не належно оформлених та без посилання скопійованих, його одразу звинуватять у плагіаті. Людина одразу позбудеться не тільки наукового ступеня, ученого звання, але й посади. До того ж на все життя отримає клеймо злодія. Так, міністр освіти Німеччини Аннетте Шаван подала заяву про відставку після звинувачень у плагіаті та втрати наукового ступеня. У Дюссельдорфському університеті імені Генріха Гейне була створена спеціальна комісія, яка визнала, що в її дисертації наявний плагіат, та клопотала про анулювання диплому кандидата наук. Учена рада університету 5 лютого 2013 р. одноголосним рішенням анулювала диплом, який був виданий, увага, 33 роки тому.

Словаччина. З 2009 р. дипломні роботи в цій країні перевіряються на наявність плагіату та зберігаються в цифровому сховищі (державна система), а з 2010 р. Міністерство освіти, науки, досліджень і спорту Словацької Республіки зобов'язало всі ЗВО використовувати цифрове сховище та перевіряти на наявність плагіату.

Великобританія. Система «Anti-Plagiarism» була запроваджена до загального користування в британських ЗВО відповідно до урядової програми. Через три роки, фінансування взяли на себе самі ЗВО. Згідно з правилами одного з найкращих світових навчальних закладів – Оксфордського університету одним із найсерйозніших «гріхів» під час іспитів є списування та плагіат. Подібні випадки, які мали місце в університеті, обов'язково розслідуються, а штрафи, накладені на студентів, залежно від провини можуть змінюватися від зняття балів аж до виключення з університету. Навіть якщо виявиться, що плагіат є випадковим, це може призвести до серйозного покарання. Запроваджені положення, які стосуються порядку складання іспитів, також застосовуються до «оцінювання дисертації, магістерських та курсових проєктів, які не приймаються у формальних умовах експертизи, але які враховуються або становлять частину роботи для отримання стипендії, наукового ступеня чи вченого звання. Більшість англійських університетів використовує для перевірки текстів на наявність текстових запозичень одну з кращих та найбільшу систему – turnitin.

Румунія. У цій країні досі відсутнє регулювання стосовно бакалаврських та магістерських робіт на національному рівні, відповідальність повністю покладена на ЗВО. Було створене національне сховище докторських дисертацій з антиплагіатним модулем Plagiat.pl, та більшість ЗВО користується антиплагіатною інтернет-системою sistemantiplagiat.ro (румунський бренд Plagiat.pl).

Польща. З 1 жовтня 2014 р. у країні запроваджена обов'язкова перевірка всіх дипломних робіт на наявність плагіату. Створено польське загальнонаціональне сховище дипломних робіт, яке буде містити всі дипломні роботи, захищені після 30 вересня 2009 р. і доступні в постаті порівняльної бази даних для всіх антиплагіатних програмних засобів, затверджених міністерством освіти.

Але ЄС вкладає значні кошти у створення, впровадження та популяризацію

[7] Словник української мови: в 11 томах. Том 6,1975. С. 557. URL: http://sum.in.ua/s/plaghiat
[8] Закон України «Про вищу освіту». URL: zakon.rada.gov.ua/go/1556-18

процедур, а також у виявлення та запобігання плагіату у ЗВО (25 млн. євро на 2015 – 2017 рр.).[9]

Найбільш поширені **види плагіату**:

1. *Дослівний плагіат*, тобто переписування першоджерела без змін і посилання.

2. *Мозаїчний плагіат*. Його суть полягає у компіляції, перефразуванні окремих слів і речень, у результаті чого стає незрозумілим де чий текст – мозаїка свого і чужого.

3. *Неадекватне перефразування* полягає у передачі думки словами автора без взяття їх у лапки.

4. *Відсутність посилань на прямі цитати*.

5. *Згадування джерела без посилання* полягає у згадуванні про цитованість без безпосередньої вказівки на автора чи джерело.

6. *Рерайт* – суть його у додаванні до чужого матеріалу без дозволу автора додаткової інформації.

7. *Створення суміші власного та запозиченого тексту* без належного цитування джерел. *Компіляція* (укладання з кількох чужих матеріалів свого та редагування без дозволу – смислова, стилістична, граматична правка й скорочення чужого матеріалу).

8. *Копіювання чужої наукової роботи*, чи декількох робіт та оприлюднення результату під своїм ім'ям.

9. *Списування* письмових робіт інших студентів, науковців.

10. *Фальсифікація* – вигадування тих чи інших, наприклад, статистичних показників з подальшим вказуванням їх у якості власної роботи.

11. *Реплікація* полягає у повторному поданні однієї й тієї ж роботи більше одного разу на оцінювання з метою отримання (своєрідне «тиражування» інформації без дозволу автора).

12. *Республікація* – повторне чи багаторазове оприлюднення в іншому джерелі чужої інформації під дійсним підписом автора.

2. Протидія плагіату.

Протидіяти будь-якому явищу не знаючи причин і умов виникнення і розповсюдження є доволі складним процесом з нульовим результатом. У процесі вивчення причин Східноукраїнським Фондом соціальних досліджень було проведено низку опитувань щодо питань плагіату. Тож, найбільш виразними причинами розповсюдження плагіату студенти називають:

1. Необхідність виконання великого обсягу письмових робіт протягом навчального семестру/року;

2. Повторюваність/неактуальність тем письмових робіт/розрив між темами та сучасними/актуальними/цікавими потребами;

3. Відсутність практичного застосування (перспективи застосування) результатів робот;

[9] Наведено за: Академічна доброчесність: проблеми дотримання та пріоритети поширення серед молодих вчених : кол. моногр. / за заг. ред. Н. Г. Сорокіної, А. Є. Артюхова, І. О. Дегтярьової. Дніпро : ДРІДУ НАДУ, 2017. 169 с.

4. Відсутність розуміння необхідності та мети написання письмових робіт (непрофільні, не цікаві, застарілі предмети);

5. Узвичаєнені дії, що пов'язані з умовами підготовки письмових робіт в середній школі;

6. Ставлення викладачів до плагіату (нейтральне або відверте потурання);

7. Низький рівень професіоналізму, мотивації та зацікавленості викладачів;

8. Відсутність чітких та універсальних норм, щодо оцінки оригінальності текстів, а також її зв'язку з оцінкою письмової роботи.[10]

Маючи список причин, можна сформулювати такі основні засоби протидії плагіату:

1. Урегулювати кількість академічних текстів упродовж курсу навчання, створивши чіткі інструкції щодо їх виконання. Найбільша кількість плагіативних робіт трапляється у випадках, коли предмет не є спеціальним або поставлене завдання було не зрозумілим.

2. У навчальному процесі слід проводити пояснювальну роботу щодо понять академічного шахрайства. Не всі студенти, і навіть викладачі, мають чітке поняття плагіату і академічного шахрайства, його межі і засоби уникнення.

3. Розробити теми, що будуть відповідати вимогам сучасності, мати практичне застосування.

4. Створити умови творчої наукової лабораторії задля всебічного процесу створення цікавих і актуальних завдань для студентів.

5. Упровадити систему поетапної звітності виконання академічних робіт.

6. Перевіряти на плагіат всі письмові академічні тексти, використовуючи програмне забезпечення.

7. Упровадити систему дисциплінарних покарань для уникнення плагіату.

Стосовно цього сервіс пошуку плагіату Unplag провели опитування серед дев'яноста вишів України III-IV рівнів акредитації і з'ясували такі різновиди дисциплінарних покарань:

– відповідно до розробленого положення щодо запобігання і протидії плагіату у ЗВО, створено комісію, що вживає різні засоби боротьби;
– за повторний плагіат – відрахування студента;
– адміністративно-виховні заходи або догана;
– вплив на оцінювання захисту;
– робота не зараховується;
– упровадження запобігання плагіату (вибіркова перевірка тексту);
– зміна теми роботи або завдання для доопрацювання роботи;
– недопущення до захисту.

Найбільш дієвими методами є останні два. Однак відомо, що такі методи боротьби частіше всього застосовуються до курсових і кваліфікаційних робіт, однак не завжди до інших, більш уживаних академічних текстів як реферат, есе, тези, контрольні і самостійні творчі роботи тощо.

3. Законодавчий аспект.

Законодавчу аспект щодо плагіату представлено в основному в Законі України «Про освіту», зокрема подано визначення понять академічної

доброчесності і видів її порушень, а також у Законі України «Про вищу освіту». Міністерством освіти і науки України 15.08.2018 року з метою належного дотримання цих законів було розроблено рекомендації щодо запобігання академічного плагіату ознайомитися зі змістом яких можна за посиланням на сторінках офіційного сайту mon.gov.ua.

4. Огляд програм, які спрямовані на виявлення плагіату. Програми для перевірки тексту на унікальність (безкоштовні):

1. Turnitin https://www.turnitin.com/

Turnitin — одна з найпоширеніших програм для виявлення плагіату, широко використовується в навчальних закладах по всьому світу.

Переваги:

Охоплює величезні бази даних наукових статей, книг, дисертацій, студентських робіт та онлайн-ресурсів. Дозволяє викладачам створювати бази студентських робіт для перевірки оригінальності наступних поданих робіт. Має зручний інтерфейс і звіт з чітким позначенням підозрілих фрагментів.

Недоліки:

Платна підписка, яка може бути недоступною для окремих користувачів. Обмежений доступ до деяких джерел, які не входять до бази Turnitin.

2. Unicheck https://unicheck.com/uk-ua

Unicheck (раніше Unplag) — українська розробка, яка також користується популярністю у світі, особливо в академічних закладах.

Переваги:

Підтримує перевірку документів різними мовами, зокрема українською та російською. Має інтеграцію з популярними системами управління навчанням, такими як Moodle та Google Classroom. Дозволяє завантажувати документи в різних форматах (PDF, DOC, DOCX тощо),швидка перевірка та деталізовані звіти.

Недоліки:

Платна підписка, яка може бути дорогою для окремих користувачів.

3. Grammarly https://www.grammarly.com/

Grammarly — це багатофункціональний інструмент, що пропонує не лише перевірку граматики, але й функцію виявлення плагіату.

Переваги:

Простий у використанні, з можливістю перевірки текстів прямо в браузері або через інтеграцію з іншими програмами (MS Word, Google Docs). Порівнює тексти з великою базою відкритих джерел. Доступний у безкоштовній версії з базовими функціями.

Недоліки:

Обмежена база даних у порівнянні з такими спеціалізованими програмами, як Turnitin. Доступ до функцій перевірки на плагіат можливий лише у преміум-версії.

[10] Академічна культура українського студентства: основні чинники формування та розвитку. *Східноукраїнський Фонд соціальних досліджень*. URL: http://fond.sociology.kharkov.ua/images/docs/academ_cult/material.pdf

4. Copyscape https://www.copyscape.com/

Copyscape — популярний інструмент для перевірки веб-контенту на плагіат, зосереджений на виявленні копіювання текстів в інтернеті.

Переваги:

Простота використання — достатньо ввести URL або текст для швидкої перевірки. Відмінно підходить для перевірки статей, блогів та веб-сторінок. Є безкоштовна версія з базовими функціями.

Недоліки:

Платна версія потрібна для більш детальної перевірки та аналізу великих текстів. Обмежені можливості для перевірки академічних робіт, оскільки база даних зосереджена переважно на веб-контенті.

5. Plagscan https://www.plagscan.com/en/

Plagscan — ще одна популярна програма для перевірки текстів на плагіат, що використовується в освітніх та наукових установах.

Переваги:

Інтеграція з системами управління навчанням (Moodle, Blackboard) Є можливість завантаження текстів у різних форматах. Підтримує перевірку текстів кількома мовами. Зручний інтерфейс і деталізовані звіти про знайдений плагіат.

Недоліки:

Платна підписка з обмеженою безкоштовною версією. Перевірка може займати більше часу порівняно з деякими іншими програмами.

6. Quetext https://www.quetext.com/

Quetext — інструмент для перевірки плагіату з простим інтерфейсом та інтуїтивним дизайном.

Переваги:

Безкоштовна версія для перевірки текстів з обмеженою кількістю перевірок. Простота використання та можливість завантажувати тексти для перевірки. Пропонує детальні звіти з позначенням збігів у тексті.

Недоліки:

База даних менша порівняно з такими платформами, як Turnitin або Unicheck. Обмежені функції в безкоштовній версії, що може вимагати переходу на платну підписку.

7. iThenticate https://www.ithenticate.com/

iThenticate — це професійний інструмент для виявлення плагіату, який використовується у видавництвах, наукових установах і юридичних фірмах.

Переваги:

Підтримка перевірки документів, які подаються до наукових журналів і видавництв. Широкий доступ до баз даних наукових робіт і академічних публікацій. Використовується багатьма видавництвами для перевірки рукописів перед публікацією.

Недоліки:

Платний сервіс, який може бути недоступний для індивідуальних користувачів. Орієнтований переважно на наукову спільноту, тому не підходить для перевірки веб-контенту.

8. Plagramme
https://www.plagramme.com/?ctype=cl&gad_source=1&gclid=Cj0KCQjwxsm3BhDrARIsAMtVz6O5XnMY6WnIFMRmUiDxTgN1hHQHeP0JCi6yMZ-NDOrVr_kgVdzalngaAvTGEALw_wcB

Plagramme — це інструмент з підтримкою багатомовної перевірки на плагіат, що дозволяє виявляти плагіат навіть у текстах, написаних різними мовами.

Переваги:

Підтримує перевірку текстів на понад 100 мовах, зокрема українською, англійською, російською. Пропонує безкоштовну перевірку з базовими функціями. Дає можливість отримувати звіти з відсотками плагіату та детальним аналізом.

Недоліки:

Платні функції потрібні для глибшої перевірки та доступу до повного звіту. Може мати меншу базу даних порівняно з такими програмами, як Turnitin.

Для перевірки матеріалів англійською мовою на плагіат є така добірка безкоштовних онлайн ресурсів :

1. http://www.plagtracker.com/
2. http://www.scanmyessay.com/
3. http://www.plagscan.com/seesources/analyse.php

Питання для самоконтролю:

1. Що називається плагіатом?
2. Які існують різновиди плагіату?
3. Який плагіат називається: дослівний плагіатом, мозаїчним плагіатом, рерайтом, компіляцією, фальсифікацією, реплікацією, републікацією?
4. Які є основні засоби протидії плагіату?
5. Які закони регулюють запобігання академічного шахрайства?
6. Як різновиди дисциплінарних покарань вам знайомі?
7. Які Програми для перевірки тексту на унікальність використовуються в освітньому процесі?

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2
АКАДЕМІЧНИЙ ТЕКСТ: ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ТЕХНОЛОГІЇ РОБОТИ

Лекція 5. Цілісність академічного тексту

ПЛАН

1. Єдність організації тексту і принцип тріади.
2. Моделі академічного тексту.
   2.1 Гамбургер-модель
   2.2 Центральна модель базового академічного письма
   2.3 Риторична тріада.

Література: 2, 4, 7, 8, 10, 14, 16, 21, 22

Поняття і терміни: *текст, дискурс, ознаки академічного дискурсу, тріада як класичний логічний прийом, гамбургер-модель, п'ятиабзацне есе, базова модель академічного тексту, риторична тріада.*

1. Єдність організації тексту і принцип тріади.

Визначаючи поняття «текст» і «академічний текст» помітним є розрізнення цих понять у наукових розробках вітчизняних і зарубіжних науковців. Порівнюючи визначення поняття тексту у лінгвістиці, очевидними стають певні спільні риси:

– текстом є мовленнєве утворення чи масив;

– форма тексту – усна і письмова;

– наявність зв'язків: тематичних, логіко-змістових, граматичних, стилістичних.

– текстові притаманна лінійність.

«Текст – це письмове або усне цілісне утворення, що становлячи лінійну послідовність висловлень, об'єднаних тематичними, логічними, смисловими, сюжетно-композиційними та формально-граматичними зв'язками, виступає комунікативною одиницею»[12]1.

«Текст (від лат. textum – тканина, сплетіння, поєднання) – це писемний або усний мовленнєвий масив, що становить лінійну послідовність висловлень, об'єднаних у тематичну і структурну цілісність. Отже, текст виступає обов'язковим складником комунікативного процесу, допомагає фіксувати, зберігати і передавати інформацію в просторі й часі»[12].

«Текст – це закінчене мовленнєве утворення, змістова, структурно-граматична єдність, що об'єктивована в усній або писемній формі, характеризується замкнутістю, зв'язністю, різними типами лексичного, граматичного, логічного, стилістичного зв'язку і має певну прагматичну настанову»[13].

Поруч із поняттям текст, значно ближчим до поняття «академічний текст», стоїть визначення поняття «*дискурсу*», під яким розуміється навіть найменше мовленнєве висловлювання (утворення), що є більшим за фразу, передбачає продукування і відповідно наявність адресата і адресанта, що має на меті вплив

на адресата.

На думку сумської дослідниці Сидоренко В. В., дискурс – це поняття більш різнопланове, ніж текст, адже співвідноситься з категоріями логіки, психології, філософії й спрямоване на людину, її досвід, знання, інтелектуальний рівень, спосіб вираження знань про навколишній світ. Під текстом розуміє абстрактну, формальну конструкцію, під дискурсом – різновиди її актуалізації, розглянуті з погляду ментальних процесів у зв'язку з екстралінгвістичними чинниками. Поняття «дискурс» включає і динамічний процес мовної діяльності, що вписана в певний соціальний контекст, і її результат у вигляді тексту.

Ознаками академічного дискурсу дослідники називають такі:

– професійна спрямованість (відповідність текстів і повідомлень вимогам учасників спеціальної комунікації);
– креативність (реалізація творчих можливостей мовної особистості);
– верифікативність (істинність інформації);
– полілогічність (текст як фрагмент професійного полілогу);
– селективність (виокремлення конкретного адресата для інформації);
– замкненість (рівень професійної компетенції мовця як ключ для доступу до інформації);
– нециклічність (максимальна вичерпність у викладі інформації);
– мовна нормативність;
– стилістична розшарованість тощо[14].

Тож, очевидно логічніше буде говорити про цілісність і принципи саме такого утворення, а не просто тексту.

Найпростішим принципом організації академічного тексту є принцип тріади. Тріада є класичним логічним прийомом, який використовується з найдавніших часів – недарма три компоненти так часто зустрічаються в прислів'ях, міфах і висловах філософів.

По-перше, тріада легко запам'ятовується. Якщо перерахувати сім предметів і попросити когось повторити їх по пам'яті, то вже невеликої паузи між перерахуванням і проханням повторити буде досить, щоб випробуваний щось забув або переплутав. Три ж компонента пам'ять витримає легко.

---

[11] Загнітко А. Синтаксис української мови. Теоретико-прикладний аспект / А. Загнітко, Г. Миронова. Brno : Masarykova univerzita, 2013. С.165.

[12] Шевчук С. В. Українська мова за професійним спрямуванням : підручник. 2-е вид, випр. і допов. К: Алерта, 2012. 696 с. URL: https://pidruchniki.com/1280052840615/dokumentoznavstvo/tekst_forma_realizatsiyi_movlennyevo-profesiynoyi_diyalnosti

[13] Науковий текст як форма реалізації мовнопрофесійної діяльності. URL:https://studopedia.org/10-127527.html

[14] Сидоренко В.В. Полілог в академічному дискурсі. *Академічна культура дослідника в освітньому простор :* зб. матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених. (Суми, 17 травня 2018 року). Суми : Сумський державний педагогічний ун-т імені А. С. Макаренка, 2018. 220 с.

По-друге, тріада допомагає організувати думки логічно в три зручних для самого автора блоки. Наприклад, за ступенем важливості: життя і здоров'я громадян, соціальна захищеність, економічна стабільність; або в причинно-наслідковому порядку: економічна стабільність, соціальна захищеність, життя іздоров'я громадян – все залежить від логіки тексту. Таким чином, тріада допомагає організувати зміст так, щоб читач зміг легко і правильно сприйняти думку автора.

По-третє, як видно з наведених прикладів, логічна організація передбачає не стільки вичленовування трьох компонентів, скільки їх систематизацію, тобто узагальнення та впорядкування.

Практично будь-яку ідею можна при певному зусиллі розкласти на три складових (наприклад, зміст, адресат і призначення наукового тексту), розглянути в трьох аспектах (наприклад, соціальні, економічні та психологічні проблеми медійної революції) або простежити в три етапи (наприклад, розробка проекту, його реалізація та оцінка ефективності). Розсипати текст на сім, а то й на чотирнадцять пунктів означає проявити неповагу до читача, оскільки додумувати і узагальнювати за вас вашу інформацію він не буде. Якщо ж інформація йому буде вкрай необхідна, він змушений буде витратити на її пошук власні зусилля, а це означає провал комунікації.

Бувають, звичайно, випадки, коли необхідно розглянути чотири, п'ять або навіть сім компонентів. В такому випадку автор повинен відразу поставити читача до відома, що мова піде, наприклад, про п'ять стадій аналізу, причому перерахувати їх в окремому абзаці, а потім представити їх в тексті в тій же послідовності. При цьому йому необхідно буде скористатися відповідними сигналами переходу і починати опис кожної нової стадії з нового абзацу словами типу «Четвертої / Наступною / Завершальною / Нарешті, останньою стадією аналізу є ...» В цьому випадку читач не зіб'ється і зможе пропустити не цікавить його частини тексту без шкоди для загального розуміння.

Однак, інколи в академічному тексті неможливо виконати умови тріади за браком третього компоненту. У такому випадку можна скористатися бінарним принципом організації, однак такий текст ні до чого не веде і нічого нового не пропонує. Більше того, така організація тексту в принципі не годиться для цілеспрямованого порівняння. Досліднику важливо зрозуміти, які саме сторони слід порівняти і за якими критеріями. Тоді частин буде стільки, скільки критеріїв (точніше, блоків критеріїв) вибрано, і в кожній частині буде проводитися і порівняння, і протиставлення, і проміжний висновок. Значить, перш ніж братися за текст, потрібно буде виділити критерії, організувати їх переважно в три блоки і впорядкувати за ступенем важливості або в інший логіці.

Єдність організації тексту і принцип тріади в рівній мірі відноситься до великих і малих текстів, суто наукових і науково-популярних.

2. Моделі академічного тексту.

Переконавшись у ефективності і зручності принципу тріади в організації ідей дослідника, розглянемо його дію в моделюванні академічного тексту.

2.1 Гамбургер-модель

Така проста метафорична модель уможливлює з одного боку, наочно уявити текст як громадський продукт, а з іншого – виявити принципову різницю між тим, що зазвичай пишуть студенти, і тим, що вони повинні писати, якщо хочуть стати справжніми дослідниками.

Отже, уявіть собі гамбургер і, зібравши воєдино всі наявні у вас уявлення про текст, позначте кожен його елемент в термінах академічного письма.

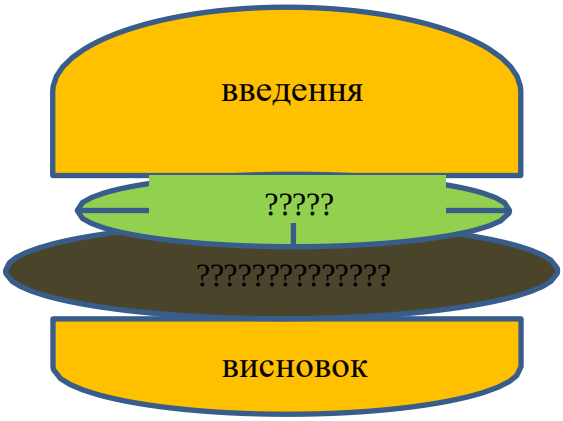

Рис 5.1 – Гамбургер-модель

Найочевидніше, що булочку ви уявили як вступ і висновок, які тримають весь текст. Завдяки їм текст укладений в якусь рамку в підручниках з культури наукової мови це рамкова структура тексту). Проте, булочка – це не гамбургер, як рамка – не картина; інакше кажучи, вступ і висновок – це не сам по собі текст, а спосіб організації його змісту. Основним змістом гамбургера є котлета, і в гамбургер-моделі вона відповідає вашим власним ідеям. Якщо їх немає, то немає і наукового (академічного) тексту. Іншими словами, рамка залишиться порожньою. Однак просто котлета в булочці – теж не гамбургер. Там є ще й гарнір, який робить його смачним і «їстівним». Це підтримка ваших ідей, яка дозволяє читачеві засвоїти зміст. Зрозуміло, що фактичний матеріал служить лише тому, щоб ваші ідеї взяли і зрозуміли. Якщо цих ідей немає, то ніякі факти (статистика, цитати, приклади та ін.) їх не замінять, точно так само як гарнір не може замінити собою м’ясо. Читач замість котлети отримає вінегрет в булочці і, природно, відчує себе обдуреним.

Крім того, симетрія елементів гамбургер-моделі свідчить про те, що вступ і висновок міцно тримають текст. Вступ повідомляє про те, які саме ідеї і в якому порядку будуть розвиватися автором, а висновок представляє читачеві висновки з цих ідей. Таким чином, у вступі, основній частині й укладанні ідеї будуть представлені в одному і тому ж порядку. Наприклад, якщо ідей три, то у вступі вони можуть бути перераховані як три проблеми в певному логічному порядку (наприклад, пріоритетність), потім ці три проблеми будуть розглянуті і вирішені в тій же послідовності в основній частині тексту і, нарешті, узагальненіі представлені в вигляді трьох висновків взаємопов’язано – перший, другий і третій.

Розглянуту метафору організації тексту відноситься саме до есе, тобто до навчального науково-дослідного тексту.

Есе – це академічний, тобто навчальний науковий або науково-дослідний текст. Достатньо прибрати слово «навчальний» (по-англійськи academic), і залишиться «науковий». Саме тому для нас важливо не стільки вміння читати, конспектувати або реферувати (це навички, що розвиваються в інших дисциплінах), скільки будувати власне дослідження і власний текст.

2.2 Центральна модель базового академічного письма

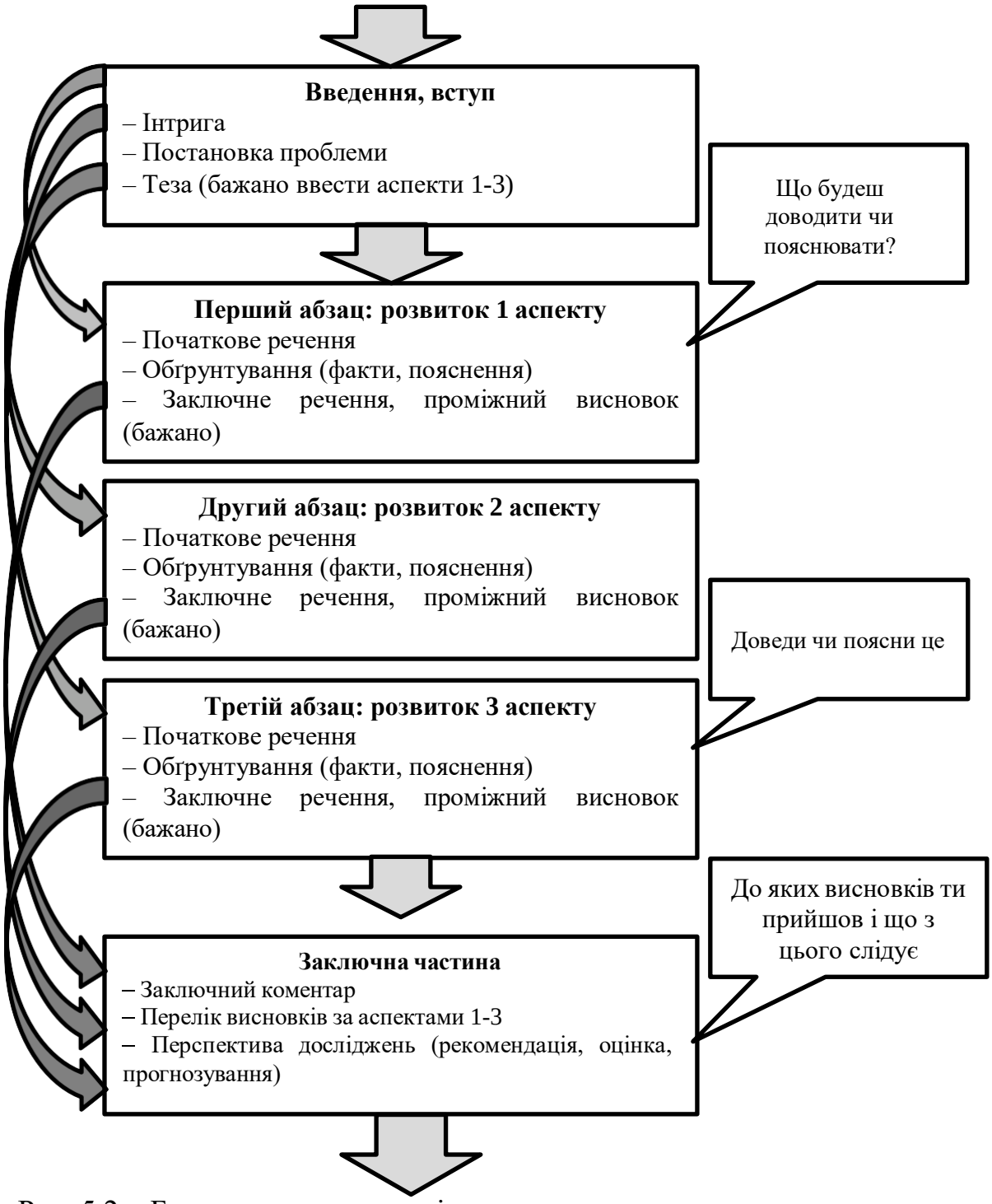

Рис. 5.2 – Базова модель академічного тексту

Центральна модель побудови есе, яку можна в схожих варіантах знайти майже в кожному закордонному підручнику з академічного письма, описує так зване п'ятиабзацне есе (five-paragraph essay). Зв'язок цієї моделі з гамбургер-моделлю очевидна, але це вже не метафора і не ілюстрація, а справжня модель тексту. Вона має свої обмеження, оскільки великий академічний текст більший і складніший, зате вона дуже зручна для відпрацювання базових умінь академічного письма і є першим етапом на шляху до написання більш складних і серйозних робіт.

Отже, в основі п'ятиабзацного есе лежить вже знайомий нам принцип тріади: текст складається з трьох частин (вступ, основна частина, висновок), а основна частина складається з трьох абзаців, кожен з яких розвиває один з трьох аспектів основної ідеї у відповідному порядку. У тому ж порядку основні аспекти ідеї доцільно навести у вступі, і всі три аспекти у вигляді висновків доцільно навести в заключній частині. Вигнуті стрілки зліва показують цей розвиток.

Крім того, кожен абзац має схожу структуру: в ньому є головне (вступне) речення, розвиток даного аспекту ідеї (легко здогадатися, що в ідеалі воно повинно спиратися на три факти) і бажання заключне речення, завдання якого – здійснити зв'язний перехід до наступного абзацу і аспекту. Звичайно, це ідеальна структура, і в реальному тексті не завжди все так симетрично і врівноважено, але відхилятися від ідеалу занадто далеко означає йти в морок хаосу, ухилятися від теми і викладу власної позиції, яка пов'язує частини (абзаци) тексту і рухає думку від вступ до висновку (проміжні стрілки). І нарешті, висновки, до яких приходить письменник, мають певну мету за межами тексту (нижня стрілка).

Оскільки це суспільний продукт, то читач повинен винести з нього щось нове, хтось може змінити свою позицію, а крім того, висновок може мати на увазі подальші дії або дослідження – перспективу дослідження.

Таким чином, модель наочно демонструє, як організація тексту робить його цілісним і цілеспрямованим.

2.3 Риторична тріада

Тепер, коли ми розглянули центральну модель базового академічного письма, корисно звернутися до ще однієї чудової системі, яка демонструє цілісність і цілеспрямованість тексту, але на більш високому рівні риторики і композиції. Ця система охоплює текст у всій його метамовній і мовленнєвій складності і спирається, як ви здогадалися, на три ключових поняття. Називаються вони фокус, організація і механіка.

Фокус академічного тексту будується за принципом правильного налаштування на предмет. Поставивши перед собою завдання розглянути якусь проблему, ви повинні розуміти, що це за проблема, чому її потрібно розглянути, і чим результат вашого розгляду може бути цікавий або корисний читачам (колегам, професійному співтовариству, вашим однокурсникам). У поле вашого зору обов'язково будуть потрапляти й інші, часом близькі до предмету дослідження проблеми або просто цікаві факти, але відволікатися на них ви не повинні. Один текст – одне завдання, одну тезу у введенні, один висновок у

висновку. Кількість аспектів проблеми або аргументів, що підтримують лінію доказів, може бути різним, але всі вони повинні мати пряме відношення до справи. У нашій моделі це умовно показують центральні стрілки.

Друге – це організація тексту. Наша модель у вигляді блоків і бічних стрілок, звичайно, наочна, проте в житті все не так просто, особливо якщо це есе з дисципліни або дисертація (предмет риторики і композиції). Припустимо, ви знаєте, що саме і на основі яких аргументів або методів ви доводите, проте все це якось не стикується: одному фрагменту ніяк не знайдеться місця, інші два не хочуть «склеюватися» між собою, а вступ розходиться з висновком. Можливо, «зайвої» деталі зовсім не повинно бути в цьому тексті, а в місці нестиковки не вистачає ще однієї деталі, про яку ви не подумали. Зрозуміло, організація будується навколо фокусу і допомагає логічно впорядкувати і організувати виклад. Іншими словами, організація тексту подібна інженерній конструкції, на якій тримається вся будівля. Подібні питання конструювання текстів ми з'ясовували в курсі «Риторика».

І нарешті, третє – це механіка. Сюди потрапляє вся «матеріально-технічна» частина: слова, якими ви користуєтеся, синтаксис, граматика і частково стилістика. Погана механіка здатна зіпсувати навіть найорганізованіший і розумний текст. Він буде просто нечитабельним – наприклад, перевантаженим спеціальною термінологією, громіздкими реченнями, жахливими словосполученнями. Або, навпаки, виявиться набором рубаних, примітивних фраз і розмовних зворотів. До речі, слова-зв'язки або «сигнали переходу» (такі як «по-перше», «з іншого боку» або «навпроти») відносяться не стільки до механіки, скільки до організації тексту і, зрозуміло, допомагають утримати фокус.

Таким чином, як базова модель академічного письма, так і аспекти риторики і композиції допомагають нам бачити текст як неподільне ціле і працювати з ним нелінійно. Проте, писемність – це система, а система може і повинна вивчатися за елементами.

Питання для самоконтролю:

1. Які визначення тексту Вам відомі?
2. Поняття «текст» і «дискурс» тотожні?
3. Які є ознаки академічного дискурсу?
4. Що Вам відомо про класичні логічні прийоми організації тексту?
5. Які складові гамбургер-моделі?
6. Що таке п'ятиабзацне есе? Якою є його структура?
7. Які складові базової моделі академічного тексту?
8. Що розуміємо під поняттям «риторична тріада»?

Лекція 6. Технології генерації і організації ідей

ПЛАН

1. Креативність та креативне мислення.
2. Генерація ідей: методи та технології.

Література: 2, 7, 8, 10, 14, 16, 17, 21, 22

Поняття і терміни: *креативне мислення, насичення, інкубаційний період, спалах, верифікація, креативність, креативне мислення, правила успішного проходження стадій креативності, схема процесу створення ідей, мозковий штурм (атака), метод фокальних об'єктів, метод ментальних карт, метод «шести капелюхів», метод генерування гірлянд асоціацій, синектика.*

1. Креативність та креативне мислення.

Для того, щоб бути успішною людиною в сучасному світі мало бути енциклопедичним фахівцем певної галузі, кожен роботодавець прагне мати творчу, нестандартно мислячу людину у своїй команді.

Здебільшого творчість розуміють як діяльність, що сприяє розвитку і самовизначеності людини, природний компонент життєдіяльності. По суті, кожна людина так чи інакше займається творчістю щодня: на роботі не просто автоматично виконує щось, а намагається зробити щось від себе (вдосконалити елементарний процес, впорядкувати речі тощо); готуючи їжу зазвичай експериментуємо з інгредієнтами, способами приготування. Звичайно, є такі професії чи види робіт, що вимагають достеменного виконання певного процесу, технологій, рецепту, методики тощо, або творчість виявляється обмежено чи й взагалі заборонена.

Багато людей переконані, що у них відсутня творчість у мисленні, вияві ідей, створенні чогось, виконанні якогось процесу тощо, однак виявляти творчість і мати здібності – це різні поняття. Це вже швидше сфера якраз креативного. Дійсно, креативність і творчість тотожні, але не однакові поняття. Певна група психологів переконана, що креативності можна навчитися, розвинути в собі. Загалом природа креативності людини недостатньо досліджена й існують лише гіпотези найзагальнішого характеру.

Креативність (від латин. creo – творити, створювати) – здатність творити, здатність до творчих дій, що зумовлюють нове незвичне бачення проблеми чи ситуації. Загалом, Л. Ткаченко щодо креативності підсумовує наступне.

1. Креативність – це здатність адаптивно реагувати на необхідність нових підходів і нових продуктів. Така здатність дозволяє також усвідомлювати нове в бутті, хоча процес може мати як свідомий, так і несвідомий характер.

2. Створення нового творчого продукту багато в чому залежить від особистості творця та сили його внутрішньої мотивації.

3. Специфічними властивостями креативного процесу, продукту та особистості є їх оригінальність, спроможність, валідність, адекватність завданню і ще одна властивість, що може бути названою придатністю естетичною,

екологічною, оптимальною за формою, правильною і оригінальною на певний момент.

4. Креативні продукти можуть бути різні за природою: нове рішення проблеми в математиці, відкриття хімічного процесу, створення музики, картини чи поеми, нової філософської або релігійної системи, інновація в юриспруденції, свіже рішення соціальних проблем тощо.

Феномен креативності визначається як здатність особистості до варіативності, гнучкості, інноваційності мисленнєвої діяльності, що передує процесу творчої дії. Креативність не є вродженою характеристикою індивіда. Вона вважається такою якістю особистості, що може бути сформованою завдяки особливим умовам виховання та навчання.[15]

Цікаві думки було висунуто Тоні Шварцом, який був переконаний в тому, що креативність магічним чином «закодована» в людському генотипі. Відомо, що кожна півкуля головного мозку відповідає за певні процеси. Завдання лівої півкулі давати імена речам з метою максимального спрощення, права ж півкуля більш «візуальна», ніж «вербальна», а отже задля креативного мислення потрібно її задіяти, щоб побачити звичайне під новим кутом. Саме вміння поглянути на речі під новим реалістичним кутом зору наштовхнуло Тоні Шварца на роздуми про креативність, Він визначає *чотири стадії креативності* з огляду на особистісне сприйняття людини:

1. Насичення (saturation). Щойно основну «креативну проблему» буде визначено, наступною стадією стане діяльність лівої півкулі, яка аналізує те, що їй вже відомо. Це може звучати парадоксально, але будь-які креативні прориви завжди будуються на тому, що вже давно зрозуміло і перевірено. Наприклад, для художників це означає необхідність навчатись у найкращих майстрів.

2. Інкубаційний період (incubation). Другий етап креативності починається тоді, коли ми «відходимо» від проблеми – на певний час забуваємо про неї. Якщо бути точними до кінця, ми віддаємо проблему своїй підсвідомості, коли спеціально не думаємо про неї.

3. Спалах (illumination). Моменти прозріння зазвичай бувають спонтанними, інтуїтивними і звісно ж – абсолютно непередбачуваними. Саме вони характеризують третій етап креативності. Коли і як до вас приходять найкращі ідеї? Зазвичай це відбувається зовсім не тоді, коли ви зосереджено сидите за столом і з усіх сил намагаєтесь увімкнути свою креативність. Іноді це відбувається під час ранкової пробіжки чи навіть під час сну.

4. Верифікація (verification). На останній стадії креативності ліва півкуля відновлює своє домінування. Цей етап передбачає тестування отриманої ідеї на життєздатність. Науковці роблять це у лабораторіях, художники – на мольбертах, письменники – за клавіатурою.

Також доведено, що креативність може виявлятися на різних етапах життєдіяльності людини: як у юнацькому, так і в зрілому віці.

[15] Наведено за: Ткаченко Л. І. Креативність і творчість: сучасний контент. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2014. № 9. С. 32–35.

2. Генерація ідей: методи та технології.

Подібною до стадій креативності є і схема генерації ідей. Для успішного її проходження рекомендують дотриматися певних правил.

– кожен день нагадуйте собі про свою мету та мрію;
– кожен день ведіть щоденник;
– виділяйте час для того, щоб побути наодинці;
– спілкуйтеся із творчими людьми, незалежно від сфери їх діяльності;
– відмовтеся на тиждень-два від переглядання телевізійних програм, не слухайте радіо. Тиждень без зайвого шуму можна порівняти з медитацією.

Власне процес пошуку ідеї складається із п'яти кроків, більшість з яких подібна стадіям креативності:

Крок 1. Занурення. Повністю занурьтеся у предмет дослідження.

Крок 2. Переварювання «Пограйте» із інформацією, погляньте на неї під різними кутами.

Крок 3. Інкубація. Відкладіть справи.

Крок 4. Осяяння. Ідея знаходить Вас, коли Ви менше всього її чекаєте, коли завгодно і де завгодно.

Крок 5. Перевірка реальністю. Спитайте себе: наскільки хороша ідея? Чи дає вона змогу вирішити проблеми? Чи відповідає вона стратегії?

Такою є досить узагальнена схема процесу створення ідей, яку можна застосувати для будь-якої сфери діяльності. Існує також низка різних методик і технік власне для роботи із академічним текстом і передбачають інтелектуальні процеси: аналіз, обговорення, зіставлення, коментар тощо.

Загалом існує багато різних методів і технологій генерації креативних ідей, є серед них індивідуальні і колективні. Не всі ці методи можна використати для генерації ідей щодо написання академічного тексту.

Кожен, хто стикався з написанням академічного тексту, розуміє наскільки це складний процес. Найскладнішим є сам процес пошуку ідеї та інтересу, формулювання відповіді на питання: стосовно чого писатиму текст? Частіше всього така відповідь формулюється у процесі пізнання якогось предмета, теми. Так, зацікавившись певною темою, починається процес здобуття нової інформації щодо цього, а потім ви помічаєте, що вас цікавить уже щось більш конкретне, вужче, аніж було коло зацікавлень на початку. Читаючи, вивчаючи статистику, статті, монографії – будь-яка форма дослідження, виявляєте певні неточності, помилки, елементи чи прогалини теми. Поступово, від індивідуального зацікавлення до формулювання коротких зауважень, тем, питань щодо певного предмету зацікавлень, формується власне тема академічного тексту. Досить часто підказки актуальних цікавих розробок можна знайти в останніх абзацах статей, де окреслюється перспектива досліджень, інколи конкретно ставляться невирішені досі питання певного наукового кола зацікавлень. При цьому варто максимально звузити сферу свого наукового інтересу, принаймні на початкових етапах, доти, поки ви зможете говорити про це чітко, вільно, аргументовано без підготовки.

Коли ви розумієте про що хочете писати, варто зрозуміти ще й для чого, тобто визначити мету тексту.

Уже на таких етапах можна скористатися декількома відомими методиками генерації ідей. Колективні методики будуть ефективними за умови з'ясування кола спільних сфер зацікавлення. Ну, наприклад, четверо студентів зацікавилися технологіями мікрокухні, а інші – десертами взагалі, хтось тепловою обробкою овочів тощо.

Найвідомішим з колективних методів роботи є **мозковий штурм (атака)**, запропонований Алексом Осборном. Метод досить універсальний і широко використовуваний у різних сферах людської діяльності, він передбачає генерацію і розгляд великої кількості навіть найпростіших і найбезглуздіших на перший погляд ідей, аналіз і відбір найкращих і найефективніших.

Суть цього методу можна використати і в академічному письмі в різний спосіб: одна, або декілька осіб упродовж певного часу записують всі ідеї щодо того про що писати на папері (у групі Вайбер, месенджері, Ватсап тощо), потім розпочинається етап обговорення, аналізу і відбору найоптимальніших ідей і рішень. Бажано створити ще й чіткі й узгоджені критерії відбору, що дадать можливість швидкого і продуктивного відсіювання «сміття».

Цікавим є і **метод фокальних об'єктів** (МФО), запропонований у 1923 році професором Берлінського університету Е. Кунце, в 1950-х рр. його удосконалив Ч. Вайтинг у США. Це метод пошуку нових ідей шляхом приєднання до вихідного об'єкта властивостей або ознак випадкових об'єктів. Сфера його застосування також досить широка, недоліком його є неможливість застосування для вирішення складних завдань, адже в ньому відсутні системні правила відбору й критерії оцінювання одержуваних ідей.

Суть методу полягає в перенесенні ознак випадково обраних об'єктів на об'єкт, що вдосконалюється, підляга розробці, який лежить ніби у фокусі перенесення й тому називається фокальним. Утворені незвичайні сполучення розвиваються шляхом вільних асоціацій.

Алгоритм дій при використанні МФО:

1. Виділити об'єкт, що підлягає вдосконаленню. Фокальним об'єктом (ФО) може бути як окремий предмет зацікавлення, річ, товар або послуга тощо. При обранні фокального об'єкта визначте мету його вдосконалення – це буде критерій, за яким потім відбиратимуться ідеї, тобто в якому напрямку буде вестися пошук – функції, сфера використання, інструментарій.

2. Вибрати три-чотири випадкові об'єкти (відкривши будь-яку книгу, газету тощо).

3. Виписати для кожного з них кілька характерних ознак (властивостей). Краще використовувати випадкові слова з різних галузей: техніка, поезія, фантастика, явища природи, живі об'єкти та ін. Слова не повинні належати до тієї ж галузі, що й сам фокальний об'єкт. При виборі властивостей слід уникати банальних означень, таких як гарний, жовтий, трикутний, важкий, надійний і тощо. Вони властиві майже будь-якому об'єкту, тому високою є ймовірність того, що при асоціюванні з фокальним об'єктом вони не дадуть цікавого сполучення. Можна вибирати властивості, ознаки, які об'єкт виявляє іноді. Наприклад: лампочка – згасла, автомобіль – що буксує, вітер – завиваючий, кішка – брудна, листок – дірявий.

4. Отримані ознаки перенести на ФО й одержати нові сполучення. Нові сполучення розвити шляхом вільних асоціацій. При генерації нових ідей на основі отриманих словосполучень важливо розвивати ланцюжки асоціацій, давати кілька варіантів відповідей на запитання: «Що це може бути?», «Де це можна використати?», «Кому це потрібно?».

5. Зафіксувати всі цікаві ідеї.

6. Оцінити нові ідеї й відібрати найбільш ефективні з погляду реалізації. Результатом застосування МФО є список ідей і пропозицій щодо нових модифікацій об'єкта. При відборі найбільш ефективних пропозицій зазвичай залучають експертів певної галузі знань.

Метод ментальних карт Тоні Б'юзена дозволяє певним чином візуалізувати проблему. Свого часу, О. Потебня говорячи про самопсихоаналіз, стверджував, що почуття треба виразити словом і покласти перед собою, щоб здійснити аналіз. Певною мірою суть цього методу переплітається із його словами. Проблему розміщують у центрі мапи і від неї в різні боки вимальовують «гілки», так звані ключові аспекти проблеми, потім дрібніші у формі «гілочок» асоціації, викликані певним аспектом. Таким чином створюється мапа мислення щодо певної проблеми. Подібно до цього можна виявляти й вже досліджені аспекти, виділяючи іншим кольором, поки не залишиться декілька/одна малодосліджена.

Цікавим є також **метод «шести капелюхів»** Едварда де Боно. Суть його полягає в упорядкуванні ідеї за допомогою уявного надягання шести кольорових капелюхів, де кожен передбачає виконання певних процесів. Так, одягаючи білий – аналізуємо інформацію, цифри і факти; чорний – виявляємо весь негатив і мінуси; жовтий – лише позитивні сторони проблеми; червоний – вмикаємо емоційну сферу; зелений – шукаємо щось нове; у синьому підбиваємо підсумки всього дефілювання у капелюхах.

Окрім названих, пропонується самостійно розглянути метод генерування гірлянд асоціацій, синектики (розроблена У. Гордоном) та інші.

Питання для самоконтролю:

1. Що означає поняття «креативність»?
2. Що спільного і відмінного у поняттях творчість і креативність?
3. Що значить креативно мислити?
4. Які стадії креативного мислення?
5. Які поради для створення атмосфери, умов креативності?
6. Які методи пошуку нових ідей вам знайомі? У чому їх суть, недоліки і переваги?

Лекція 7. Академічний текст як система

ПЛАН

1. Організація цілого тексту.
   1.1 Практика нелінійної організації тексту;
   1.2 Практика аналізу;
   1.3 Практика синтезу.
2 Абзац як основний елемент тексту.
   2.1 Структура абзацу;
   2.2 Диспозиція і цілісність абзацу.
3. Вступ і заключна частина.
   3.1 Основні функції і характеристики вступ;
   3.2 Поняття заключної частини;
   3.3 Взаємозв'язок вступу і висновку.

Література: 2, 7, 8, 9, 10, 14, 16, 21, 22

Поняття і терміни: *теза, види логічного порядку, хронологічний порядок, логічний поділ ідей, причинно-наслідковий порядок і порівняння / протиставлення, абзац, структура абзацу, заголовне речення, підтримуюче речення, заключне речення, контрольна думка, тема, вступ, висновок.*

1. Організація цілого тексту.

Обговорюючи технології, ми торкнулися різних інтелектуальних дій, таких як аналіз, обговорення або зіставлення. Такі інтелектуальні дії в формальному або практичному застосуванні називаються процедурами. У науковому тексті може використовуватися декілька процедур, але важливо пам'ятати, що цілісність тексту досягається за рахунок єдиної об'єднуючої його ідеї, ключового питання або завдання, яка утримує фокус тексту. Ця ідея виражається в підході письменника до теми і вказується в тезі як головна процедура.

Теза – це твердження, в якому сформульована центральна ідея всього тексту. Правильно сформульована теза дозволяє утримати фокус тексту від вступу до заключної частини.

Теза має формулюватися у вступі, її розкриттю буде підпорядкована основна частина, в якій буде проведено дослідження, а в заключній частині теза постане перед читачем вже у вигляді головного висновку.

Розташування тези у вступі не означає, що вона формулюється під час роботи над ним. Насправді, теза формулюється ще до початку роботи над текстом і неодноразово коригується в процесі роботи, поки, нарешті, не займе своє місце на початку готового тексту. Коли у вас немає тези, у вас немає ні центральної ідеї, ні уявлення про те, що, як і навіщо ви будете писати, в результаті чого писемність перетворюється в некерований, складний і досить безглуздий процес.

Правила формулювання тез.

1. Теза не може бути виражена у вигляді факту, оскільки її потрібно довести.

Наприклад: *Державний устрій на основі федерації передбачає наявність декількох суб'єктів, що володіють певною політичною самостійністю*.

2. Теза не повинна містити занадто вузьку думку, яку можна розкрити одним абзацом.

Наприклад: *Вимоги, що пред'являються до студентів КНУ під час вступу, включають не тільки результати ЗНО/НМТ.*

3. Теза не повинна бути занадто загальною: це звужує й обмежує більш загальну тему.

Наприклад: *Розвиток інформаційних технологій необхідний в усіх галузях.*

4. Протилежні ідеї не повинні бути виражені рівнозначно: теза повинна відображати позицію автора і фокусувати увагу на доказі.

Наприклад: *Трудова міграція надає як позитивний, так і негативний вплив на економіку країни*.

1.1 Практика нелінійної організації тексту.

Суть нелінійної організації тексту полягає у тому, щоб увесь нелінійний процес продукування ідей перетворити в лінійно написаний текст, який буде читатися нелінійно.

Для того, що це зробити, потрібно виробити певну структуру роботи, організувати й написати основну частину, а потім вступ і висновок. У використанні процедур уже помітно певну логіку, а взявши її за основу, матимемо таку логічну структурованість тексту:

Процедура	**Логічний порядок (спосіб організації тексту)**
Відстеження (представити основні етапи)	Хронологічний: в часі або в послідовності подій або етапів
Дослідження (розділити на складові і критично обговорити кожну частину)	Ієрархічний: від найбільш важливого до другорядного
Огляд (представити основні характеристики)	Класифікаційний: згрупувати ідеї і впорядкувати їх логічно
Порівняння, зіставлення або протиставлення	Порівняльно-порівняльний: послідовно по характеристикам або блоками
Аналіз (розділити на складові, структурувати)	Дедуктивний: від загального до часткового
Доказ (переконати за допомогою аргументації)	Причинно-наслідковий: від найменш важливого до найбільш важливого
Опис (представити в деталях)	У порядку розташування, розміру або форми об'єктів

Підручники академічного письма часто пропонують скористатися логічним порядком, який відповідає характеру змісту тексту. Існує навіть

встановлена класифікація есе на основі зв'язку змісту і логічного порядку:

– есе, яке описує процес (хронологічний порядок);
– есе, що виявляє причини і наслідки (причинно-наслідковий порядок);
– есе, що порівнює або протиставляє об'єкти (порівняльно-зіставний порядок);
– есе-доказ (логічний розподіл ідей).

Ці типи есе використовуються для підготовки до написання коротких академічних текстів у форматі міжнародних іспитів (Великобританія) і теорії (США). Ми у своїй практиці будемо більше спиратися на вже відомі нам знання щодо курсу риторики і класичної композиції тексту. А отже, щоб побудувати щось цілісне, ми повинні постійно утримувати цю цілісність в голові і будувати це цілісне поетапно, елемент за елементом, так, щоб текст був логічним і аргументованим, адже аргумент є логічним обгрунтуванням вашої ідеї.

Для цього пригадаймо Грінову 3D–модель (куб) і для початку вмонтуємо аргументацію в неї.

Отже, робота над текстом починається наступним чином: розуміння теми (культурний вимір) і ставлення до неї (критичний вимір) дають нам можливість висунути і сформулювати тезу (сильна тезу нагадає нам про «п'ятий елемент» – силу), знайти підхід до предмету дослідження (процедуру, спосіб організації тексту) і на цій підставі намітити фокус тексту. Щоб організувати текст, необхідно на основі процедури вибудувати систему доказів, яка буде спиратися на аргументи, які підтримуються фактами. Факти повинні покрити предметну область (знову культурний вимір). Виходить, що, почавши з культурного виміру, ми від нього не відриваємося, а рухаємося через нього в просторі Грінової моделі по вектору критичного виміру (рис. 1.1).

Залишається згадати, що без операційного вимірювання і мовної оболонки текст існувати не може, а мовна форма тексту виглядає лінійно. Значить, нам необхідно наділити отрманий «скелет» тексту (його структуру) м'язами і зв'язками (докази) і вже цю активну фігуру «одягти» в гідну і красиву оболонку – мовну форму.

Для створення тексту в 3D–моделі найкраще скористатися технологією мапування, з якою ми вже знайомилася.

1.2 Практика аналізу.

Відомо, що ключовим елементом тексту є абзац. Всупереч поширеній в нашій освіті думці, текст не ділиться на абзаци, а будується з них, як будівля з блоків. Для того, щоб будівля була надійною, зручною і красивою, кожному блоку має відповідати своє точне місце, а кожен абзац повинен володіти і внутрішньої цілісністю, і міцними зв'язками з іншими абзацами. Якщо текст збудований продумано і точно, то поміняти в ньому що-небудь місцями практично неможливо: він утворює єдине логічне ціле. Таким чином, добре організовані абзаци допомагають авторові переконливіше викладати свої ідеї, а читачеві – легше їх сприймати.

Продовжуючи вже знайому нам архітектурну метафору, зауважимо, що як будь-яка будівля має фундамент і дах, точно так само і текст має вступ і

висновок. Очевидно, що ці два елементи відрізняються від інших і за своїми функціями, і за своїм устроєм. Більш того, переплутати вступ з висновком так само неможливо, як переплутати фундамент з дахом. З одного боку, вступ і висновок з'єднують текст в єдине ціле, тому вони пов'язані не стільки з іншими абзацами, скільки між собою через весь текст («гамбургер-модель»). І якщо абзаци основної частини, подібно фасаду будівлі, можуть містити різні специфічні деталі, то вступ і висновок несуть в собі тільки ідею всього тексту. З іншого боку, ідея тексту розвивається тільки вперед, тому вступ «дивиться» в текст, а висновок робить з нього висновки і дивиться далі, в майбутнє (модель п'ятиабзацного есе).

1.3 Практика синтезу.

Відомо, що синтез як метод вивчення предмету передбачає поєднання окремих частин і розгляд їх як єдиного цілого, тобто вивчення, у нашому випадку, академічного тексту як цілого.

Чесно кажучи, вивести текст зі вступу і висновку простіше, ніж вступ і висновок з основної частини. Проте, якщо автор написав академічно грамотний текст, то його логіка повинна підказати і ту центральну думку, яка проходить через основну частину, і питання, яким автор задавався, і висновок, до якого він прийшов. Зрештою, висновок повинен виникати з доказів в основній частині. Маючи десять абзаців і логічний поділ текстів на два блоки, ми маємо цілком гідну підставу для того, щоб зрозуміти автора.

Власне єдність тексту, як ви вже зрозуміли, визначається головною ідеєю, яка проходить через весь текст. Ця ідея чітко виражається тезовим реченням у вступі у вигляді теми, потім поділяється на окремі аспекти, кожному з яких відповідає один абзац. Абзаци упорядковуються так, щоб аспекти утворили логічну послідовність, що призводить читача до головного висновку, який виражений у заключній частині.

Виходить, що в тексті, по-перше, немає жодного абзацу, який би не підтримував основну ідею в будь-якому окремому аспекті, а по-друге, послідовність абзаців буде підпорядкована єдиній логіці, яка вибудовує аспекти в чітко визначеному порядку і, відповідно, вимагає для кожного абзацу тільки одного певного місця в тексті.

Найбільш характерними видами логічного порядку є *хронологічний порядок, логічний поділ ідей, причино-наслідковий порядок і порівняння / протиставлення*.

Хронологічний порядок – це порядок викладу в часі, тобто послідовність подій або фаз процесу, як наприклад, етапи розвитку школи, послідовність розробки інноваційного проекту, опис навчального процесу і т.д . У **логічному поділі** ідей тема розділяється на частини, і кожна з частин обговорюється окремо. Наприклад, вступ шкільної програми основ православної культури може обговорюватися з точки зору соціальних, психологічних і політичних наслідків для суспільства. Послідовність викладу цих блоків розділених ідей в тексті також визначається логікою (наприклад, пріоритетністю, ступенем впливу або масштабами).

У **причинно-наслідковому порядку** обговорюються причини або наслідки (результати) будь-яких дій, подій або процесів. У тексті можуть обговорюватися одночасно і причини, і наслідки, як наприклад, результати прийняття нового державного стандарту, вплив зміни адміністративного статусу району на роботу системи освіти, нова кадрова політика директора школи, аналіз причин падіння успішності тощо.

Порівняння / протиставлення – це логічний порядок, в якому йде мова про схожість і/або відмінності між двома або більше явищами або предметами, як наприклад, успіхи школи до і після впровадження нових технологій навчання або порівняльний аналіз різних інноваційних програм.

Єдність тексту визначається не тільки логічним порядком і правильною структурою. Існують важливі мовні засоби, що дозволяють об'єднати текст і допомогти читачеві не випустити з уваги основну ідею. Так, наприклад, на риториці ми вивчали заперечувальні, нейтральні, підтверджувальні перехідні конструкції, що допомагають організувати текст.

2. Абзац як основний елемент тексту.

Для написання зв'язного логічного тексту нам потрібно оволодіти навичками написання його найменшої одиниці – абзацу. Головною функцією абзаців є сприяння логічності побудови тексту.

2.1 Структура абзацу.

Абзац – це група тематично взаємопов'язаних речень, в яких може обговорюватися одна основна думка, висуватися нова теза, продовжуватися висвітлення теми попереднього абзацу з іншої точки зору тощо. Абзац може складатися із одного або кількох речень, однак їх кількість не важлива для якісного представлення мікротеми, що розкривається у абзаці.

Абзац має свою структуру з трьох елементів: заголовне речення, підтримуюче речення, а також заключне речення.

Заголовне речення передає основну думку абзацу. Воно не тільки називає тему абзацу (про що в ньому піде мова), а й обмежує цю тему рамками того специфічного аспекту або аргументу, який може бути повністю розглянуто в

одному абзаці. Та частина заголовного речення, в якій формулюється цей специфічний аспект, називається контрольною думкою. Наприклад:

Тема	**Контрольна думка**
Зимовий цикл українських свят	*– це низка національно-релігійних свят,*

що тривають від 4 грудня до 15 лютого.

Рис. 7.1 – Модель заголовного речення

Підтримуюче речення розвиває тему, тобто пояснює або підтверджує заголовне речення, пропонуючи більш детальну інформацію в напрямку, заданому контрольною думкою. Ось приклад підтримуючих речень до наведеного вище заголовного речення:

Цикл зимових свят починається 4 грудня зі свята Введення в храм Пресвятої Богородиці, «коли вводиться літо у зиму». З цього дня у хліборобському розумінні починає спочивати земля, яку не можна копати лопатою аж до Благовіщення (25 березня). У зимовому циклі простежується двочастинна структура давньої обрядовості: зустріч – проводи. Зустріччю предків на Свят-вечір розпочинався період найважливіших зимових свят – Різдвяні свята, котрі закінчувалися проводами на Водохреща. Різдвяний цикл свят був пов'язаний із відродженням нового сонця, яке відтоді починає щораз вище підноситися і тепліше пригрівати. У ньому було найбільше обрядових дійств, якими намагалися забезпечити здоров'я, щастя і достаток; багато з них також було спрямовано на вшанування покійних предків. У цей період українці віншували, колядували та щедрували – співали ритуальних пісень-побажань господарям осель та їхнім домочадцям. Умовно завершував зимовий цикл святкових дат 2 лютого – Стрітення, з ним народне повір'я пов'язувало прикмети, за якими визначали настання весни, передбачали, яке буде літо.

Заключне речення вказує на кінець абзацу і залишає читачеві важливі моменти для запам'ятовування або підводить підсумок, перефразовуючи заголовне речення:

Таку багату національну спадщину традиційних зимових свят, що засвідчують світогляд пращурів, важливо передати нащадкам.

Заключне речення пишеться не завжди і не в кожному абзаці, проте буває особливо корисним в тих випадках, коли абзац насичений деталями, текст складний за змістом або перехід від однієї думки до іншої вимагає особливої уваги. Воно також необхідне, коли абзац представляє собою окремий текст (наприклад, анотацію або резюме). У даному випадку заключним можна вважати і останнє речення абзацу, де вказано на завершуваність зимових свят 2 лютого.

Заголовне речення є корисним навігаційним засобом як для письменника, так і для читача. Письменникові видно, яку інформацію потрібно включити в даний абзац (і яку, відповідно, виключити), а читачеві видно, про що піде мова в даному абзаці, і він краще підготовлений до сприйняття даної інформації. Більш того, це заощадить час читача, оскільки підтримуючі речення можна і не читати (хоча писати їх, природно, необхідно). Подивіться на три речення нижче.

Гонконг – один з найбільш гучних і багатолюдних міст світу.

Гонконг розташований близько до побережжя, але далеко від великих річок на півдні Китаю.

Гонконг є місцем базування офісів цілого ряду провідних компаній.

Всі три речення починаються однією темою (*Гонконг*), однак контрольна думка у кожного своя. Відповідно, кожне з цих речень може бути заголовним і відкривати свій власний абзац. Читачеві легко припустити, які деталі будуть викладатися письменником в кожному випадку, і він може уважно прочитати один абзац (наприклад, про компанії, розташовані в Гонконзі) і пропустити інші, лише пробігши очима заголовні речення.

2.2 Диспозиція і цілісність абзацу.

Ми приділили достатньо уваги заголовним реченням і тому, як завдяки

добре сформульованій контрольній думці абзац організовується і вбирає в себе необхідну і впорядковану відповідним чином інформацію. Останні речення, можливо, не такі важливі і помітні, проте в грамотному тексті і у них є певні функції. Виробивши навик починати абзац з заголовного речення, корисно пам'ятати і про те, як закінчити абзац і зв'язати його з наступним реченням.

Як уже говорилося, останні речення абзацу можуть виконувати дві функції: по-перше, підводити підсумок того, про що йшла мова в абзаці, перефразовуючи заголовне речення; по-друге, пов'язувати цей абзац з наступним, не розкриваючи його тему, але натякаючи на те, як буде розвиватися текст далі. В цьому відношенні функції заключного речення схожі з функціями укладення до тексту, особливо якщо це висновок не до статті, а до рубрики статті або до глави в книзі. Крім того, абзац у тексті може починатися (і часто починається) з речення, що зв'язує його з попереднім абзацом.

У науковій літературі заключне речення абзацу в тексті дозволяє зробити висновок з нього, що може бути дуже зручно для побудови висновкової частини всього тексту. Ці проміжні висновки збираються потім воєдино і допомагають читачеві сприймати текст як ціле, слідуючи за логікою письменника.

3. Вступ і заключна частина.

3.1 Основні функції і характеристики вступ.

Вступ і висновок – найважливіші складові академічного тексту. Щоб знайти їх, важливо розуміти їх основні характеристики, звернімо увагу на те, що вступ інтригує читача і повідомляє йому головну тему, про яку піде мова, а висновок підводить підсумки і дивиться в майбутнє.

Вступ виконує цілий комплекс функцій: зацікавити читача, окреслити тему в цілому, позначити проблему, сформулювати тезу, намітити структуру тексту і аспекти, за якими буде проходити дослідження. І все це повинно бути укладено в один невеликий абзац.

Вступ іноді порівнюють з лійкою, за допомогою якої автор звужує дискусійне поле до тієї проблеми, яку можна вирішити в межах даного тексту (рис. 7.2). Перш за все, треба зацікавити читача, щоб він в цю «воронку» зазирнув. Потім потрібно окреслити тему, в рамках якої проводиться дослідження (предметна область) і виділити в ній ту проблему, яка буде розглядатися в тексті. Далі формулюється ключова ідея, тобто теза (що має на увазі і процедуру) і, нарешті, дається огляд аспектів, або етапів, які текст охоплює.

У базовій моделі есе (рис. 5.2) верхня центральна стрілка показує, що вступ виникає з якогось зовнішнього контексту, загального для автора і читача за межами тексту. З цього ж зовнішнього контексту, тобто з розуміння теми або культурного виміру, народжується і ідея автора. Проходячи через «воронку» вступу, ця ідея знаходить чітких обрисів, формулюється і стає об'єктом дослідження зі спрямованою на нього певною процедурою.

Стрілка, що веде від вступу до першого абзацу основної частини, показує відразу два типи зв'зку: зв'язок вступу з усією основною частиною тексту і його зв'язок безпосередньо з першим абзацом основної частини.

Рис.7.2 – Структура вступу за принципом лійки

З одного боку, у вступі вказуються аспекти проблеми, які будуть розглядатися в тексті в порядку їх викладу, а з іншого боку, останні сова вступу можуть слугувати певною мірою заключним реченням, яке буде пов'язувати його з темою першого абзацу основної частини.

Однак найважливішою частиною вступу є формулювання тези – тієї ідеї, яку автор розвиває і доводить і на основі якої, врешті-решт, робить висновок. З урахуванням «інтриги», теза не буде міститися в першому реченні, проте воно цілком може увібрати в себе аспекти проблеми і навіть порядок їх викладу.

Перехід від «інтриги» до тези і аспектам обговорення лежить через постановку проблеми. Зацікавивши читача, автор лише привертає його увагу. Далі він повинен сформулювати саму проблему, яка спонукала його писати, а вже від проблеми перейти до тези, сфокусувавши увагу на те коло питань, яке можна обговорити в рамках даного тексту. Тут важливо, що не тільки абзац, а й ціле есе, стаття або навіть книга не можуть осягнути неосяжне. Вступ, таким чином, і окреслює рамки дослідження, і організовує текст, і налаштовує його фокус.

3.2 Поняття заключної частини.

Структура закінчення є протилежною структурі вступу і нагадує «обернену воронку» і містить схожі за характером елементи, але в зворотному порядку (рис. 7.3). Найближче до тексту будуть перераховані висновки по кожному з аспектів, потім сформульований головний висновок, тобто твердження тези і обґрунтування його значущості, а потім тема ніби розчиняється, виходячи за межі тексту. Тут намічаються перспективи подальших досліджень (причому не обов'язково тільки даного дослідження і даними дослідниками), оцінюється значення отриманих результатів для розвитку цього напрямку досліджень і даються рекомендації про те, як можна використовувати

результати дослідження в подальшому. Так фокус тексту розкривається і пов'язує ідеї письменника з більш широким контекстом досліджень за межами даного тексту.

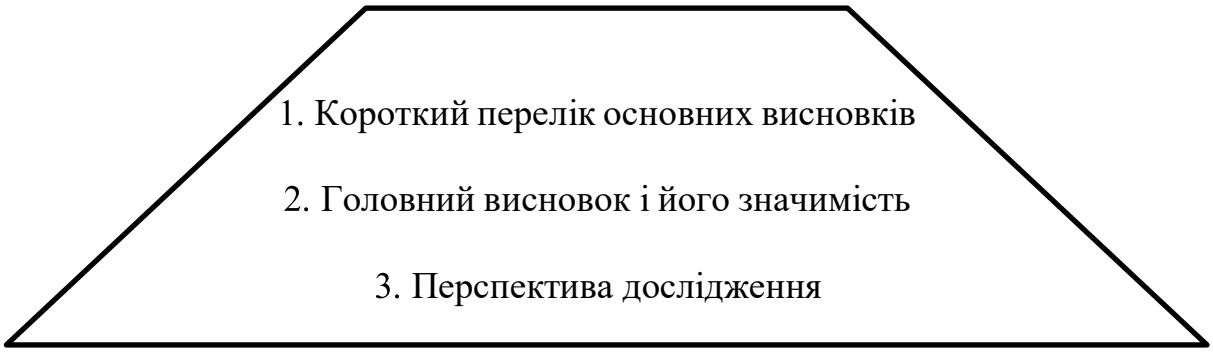

Рис.7.3 – Структура заключної частини за принципом оберненої лійки

3.3 Взаємозв'язок вступу і висновку

Структура тексту і організація інформації всередині його елементів значно полегшує завдання і автора, і читача. Однак ідеальна структура завжди є лише моделлю, і ця модель досить гнучко використовується досвідченими авторами, що робить її ефективною, зручною і прийнятною в різних дисциплінарних і жанрових контекстах. Дотримання моделі аж ніяк не робить текст нудним і передбачуваним.

Важливим показником якісного академічного тексту є й те, що хороший висновок – це не закінчення, а лише початок! Закінчення є однією з найважливіших частин, що передає головну думку автора, а найголовніше – мету, адресовану читачеві.

Питання для самоконтролю:

1. Якою є структура заключної частини за принципом оберненої лійки?
2. Якою є структура вступу за принципом лійки?
3. У чому полягає взаємозв'язок вступу і закінчення?
4. Якою є структура абзацу?
5. Що таке абзац і яка його роль у тексті?
6. Яка існує класифікація есе на основі зв'язку змісту і логічного порядку?
7. У чому полягає суть нелінійної організації тексту?

Лекція 8. Логіко-синтаксичні труднощі академічного тексту

ПЛАН

1. Інструментарій аналітичного мислення.
2. Основні принципи зв'язного тексту.
3. Синтаксис в академічному тексті
   3.1 Проблеми пунктуації
   3.2 Засоби зв'язку
   3.3 Синтаксичні конструкції

Література: 2, 3, 4, 8, 9, 11, 13-15

Поняття і терміни: *пасивні конструкції, інфінітивні речення, безособові речення, узагальнено-особові і неозначено-особові речення, односкладне безпідметове речення, означено-особові речення, двоскладне речення, активні конструкції, зворотне дієслово, зворотна конструкція, модальність, синтаксичні конструкції, список, сурядні сполучники, підрядні сполучники і сигнали переходу (перехідні конструкції), ланцюг, елементи речення: суб'єкт, дієслово і об'єкт; фрагменти, паралелізм, зв'язаність, ядерна структура, ядро, група, залежні елементи, інструментарій аналітичного мислення.*

1. Інструментарій аналітичного мислення.

Упродовж кількох тижнів ми з вивчали текст як систему, як цілісність, вивчали його різноманітні моделі побудови, навчилися впорядковувати свої думки й ідеї в логічну структуру академічного тексту, орієнтуючись на класичну композицію тексту, однак, як і впродовж майже всього періоду навчання мові, досі не говорили власне про мову, мовне оформлення тексту.

Упродовж багатьох років професійної діяльності, доводиться читати тексти і учнів-школярів, і студентів, і викладачів, і, навіть, маститих професорів. Часом буває, що тест ніби і логічний, має беззаперечну базу обґрунтованих доказів, структурований, але абсолютно не сприймається – відчутна якась перенасиченість у когось комами, у когось складними словами, у когось незрозумілою побудовою речень чи порядком слів тощо. Такі помилки інколи і побачити важко, їх просто відчуваєш, адже вони не спотворюють логіки, лише сприйняття, змушуючи читати декілька разів.

До сучасного науковця МОН України висуває вимоги: публікації у зарубіжних журналах, однак писати для таких журналів не вчать, хибно вважаючи, що мовленнєве оформлення у нас однакове. На справді, різниця є і полягає у синтаксисі, специфіка англомовних текстів не передбачає їх надмірної ускладненості, вишуканості, навантаженості службовими словами.

Так, один із редакторів зарубіжного видання надіслав таку відмову у публікації:

«*Проблема вашого тексту в мові, а не в доказах. Ви оперуєте ключовими аналітичними категоріями, і предмет вашого дослідження становить інтерес для читачів нашого журналу. Проте, неправильний синтаксис і помилки в службових словах будуть відволікати увагу читача від логіки розвитку вашого*

тексту. Виправити текст означало б переписати його цілком, тому я раджу вам звернутися до експерта, який вичитає і виправить його для вас».

Наведений приклад свідчить про те, що мовленнєве оформлення академічного тексту є не просто його невід'ємною складовою, а й визначає його якість як продукту. Зневага до мови загрожує тим, що замість красивого і зручного для читання тексту, читач побачить нагромадження слів, що важко пов'язані у складні конструкції без сполучників і перехідних конструкцій. Це спонукає більш серйозно підійти до питання мовного оформлення.

Розбираючись з академічним текстом на рівні мовленнєвого оформлення, ми будемо використовувати кілька важливих принципів. Це *мислення групами і ядерними структурами, стандартна модель речення, зв'язність і паралелізм*.

Для більш зручної роботи ми не будемо використовувати прийняту в сучасній лінгвістичній науці термінологію, яка є прийнятною для філологів і незрозумілою для інших фахівців, спробуємо максимально спростити термінологічний апарат.

Отже, складемо невеликий термінологічний інструментарій, яким будемо послуговуватися.

Речення – думка, сформульована в письмовій формі, що має початок і кінець, починається з великої літери і закінчується крапкою. Речення містить блок з двох головних елементів – суб'єкта та дієслова (підмета і присудка), а також може містити або не містити залежні елементи (другорядні члени речення).

Суб'єкт і дієслово (головний блок) – нерозривно пов'язана пара елементів, необхідних в реченні, що виражають центральну думку в мінімальної формі. Суб'єкт може бути діячем (активний суб'єкт) або об'єктом дії (пасивний суб'єкт). Крім того, суб'єкт може бути смисловим (той, хто реально діє), але прихованим або формально вираженим через об'єкт. Дієслово виражає головну дію речення.

Залежні елементи – об'єкти, обставини, ознаки та інші елементи, які залежать від головного блоку. Вони можуть бути виражені групами слів – іменниками, прикметниками, різними зворотами, обставинами, залежними реченнями і т.д.

Група – усі ті слова, які утворюють головний або залежний елемент, пояснюючи ядро.

Ядро – центральне слово в групі слів, яка утворює той чи інший головний або залежний елемент.

Ядерна структура – думка, що складається тільки з ядер.

Звя'заність – принцип забезпечення наступності інформації між реченнями, при якому останній значущий елемент речення, що несе нову інформацію, стає першим значущим елементом наступного речення.

Паралелізм – принцип організації елементів речення або цілих речень на основі аналогічного синтаксичного і граматичного устрою.

Зазвичай речення складається з трьох простих елементів: суб'єкта, дієслова і об'єкта. Той, хто діє, є суб'єктом; те, на що він діє (або з чим і як взаємодіє), є об'єктом, і вся думка (все речення) тримається на найголовнішому

члені речення – дієслові, який ця дія і висловлює. Об'єкт є не завжди, а ось втрата головних елементів – дієслова або суб'єкта – має серйозні наслідки, в чому ми незабаром переконаємося.

суб'єкт	**дієслово**	**об'єкт**
Життя	складається	з миттєвостей

Будь-який елемент речення може виражатися цілою групою слів. Якщо він виражений одним словом, то це слово і є ядро. Речення може складатися з одних ядер, наприклад: «*Студенти працюють над проектом*», а може складатися з груп, які утворюють групу суб'єкта, дієслова і / або об'єкта, наприклад: «*Найбільш мотивовані студенти третього і четвертого курсів активно працюють над проектом розвитку університетського середовища, яка буде включати живу інтерактивну зону і кіберпростір*». Друге речення являє собою ніби «одягнене» перше, тобто в ньому кожен з трьох елементів являє собою групу – ядро і його деталі.

Слід особливо підкреслити, що ядром суб'єкта або об'єкта може бути не тільки іменник, а й взагалі все, що відповідає на питання «хто? що?», наприклад: «*Наносити психологічну травму дитині неприпустимо*»;

«*Монотонне «чекайте відповіді» може довести людину до відчаю*». Особливо корисно пам'ятати про те, що на питання «що» відповідає інфінітив. Порівняйте, наприклад, речення: «*Пацієнту необхідний тривалий сон*» і «*Пацієнту необхідно більше спати*». Інфінітив більш виразний, точний і звучить природніше, коли потрібно назвати дію.

Написання цілісними суб'єктно-об'єктними групами допомагає організувати речення ясно і точно. Ви мислите ними як готовими будівельними блоками і будуєте з них речення, не боячись заплутатися в словах.

Одна і та ж група може бути і суб'єктом, і об'єктом, і обставиною.

Наприклад:

«*Нещодавно збудований на кампусі університету спортивний комплекс є найбільшим в регіоні*»;

«*Студенти можуть скористатися послугами недавно збудованого на кампусі університету спортивного комплексу в будь-який зручний для них час*»;

«*Зустріч баскетбольних команд пройде в недавно побудованому на кампусі університету спортивному комплексі*».

Не кожне слово-ядро є смисловим центром групи. Функції ядер бувають іноді формальними, чисто синтаксичними. Якщо, наприклад, слова «споруда» або «спати» є центральними і синтаксично, і логічно, то слово «наносити» виконує роль формального ядра. Щоб не втратити синтаксичного зв'язку, при редагуванні довгих або не дуже виразних речень корисно прочитувати їх як ядерні структури, наприклад: «*Наносити неприпустимо*», «*Споруда являє собою вежу*».

2. Основні принципи зв'язного тексту.

Стандартною моделлю речення є порядок суб'єкт – дієслово – об'єкт. Наприклад, речення «*Економіка повинна бути економною*» звучить більш

природно і нейтрально, ніж «*Економною економіка бути повинна*» або «*Бути економною повинна економіка*». І хоча з точки зору принципу «від відомого – до нового» може бути цілий ряд варіантів (причому правильних з точки зору конкретного контексту), в науковому тексті перевага віддається стандартній моделі. У свою чергу, в рамках самої стандартної моделі перевага віддається активному суб'єкту, вираженого іменником в називному відмінку, точному дієслову в особистій формі і одному об'єкту, чітко підлеглому дії дієслова.

Стандартна модель проста з точки зору ядерної структури, але речення, які вона дозволяє будувати, можуть бути інформаційно ємними і синтаксично довгими за рахунок використання груп. При цьому простота сприйняття зберігається, а інформаційна насиченість досягається за рахунок розширення ядер – до певної межі, звичайно.

Наприклад: «*Парадоксальна ситуація, що склалася в ці роки на ринку продукції сільськогосподарського виробництва, нагадувала аграрну кризу 1873 р, яка охопила Західну Європу, Росію і США і тривала в цілому близько двадцяти років*».

Стандартною ядерною структурою є: «*ситуація нагадувала кризу*».

3. Синтаксис в академічному тексті.

3.1 Проблеми пунктуації.

Щодо важливості розділових знаків можна говорити багато, однак найкращим прикладом-переконанням вже довгі роки слугує речення:

«Стратити не можна помилувати», в якому кома відіграє життєвозберігаючу роль. Створюючи власний текст завжди треба пам'ятати про пунктуаційні знаки, що допомагають увиразнювати вашу думку, або можуть остаточно зіпсувати зміст речення і заплутати читача. Комами нехтувати не можна, оскільки це один з найголовніших ваших інструментів в графічній організації інформації. Саме графічної, оскільки ви пишете не словами, а групами слів. Але, з іншого боку, у житті ми не говоримо і не пишемо такими фразами, а завжди використовуємо слова смисловими групами з необхідними сполучними елементами.

«*Стратити не можна, а помилувати можна*», «*Слід стратити, а не помилувати*», «*Стратити не можна, але не можна і помилувати*».

Ви думали, що три слова дають два різних смисли, а насправді дві групи дають три різних смисли: логіка «так», логіка «ні» і логіка вибору.

Тож важливість організації тексту засобами і лексики і пунктуації є очевидною. У даній лекції ми зануримося у синтаксичні труднощі, що супроводжують автора під час написання академічного тексту.

Отже, почнемо з крапки. Крапка означає кінець речення і є показником того, що думка чи емоція є відносно закінченою, а отже має смислове завершення. Якщо крапку поставити там, де речення ще не закінчилося, хоча воно може бути дуже довгим і навіть на вигляд розумним, ми отримаємо лише фрагмент речення, на кшталт того, що ми використовували. Якщо крапку ставити після кожної короткої думки, ми отримаємо як би обрубані речення. Вони маленькі. Вони правильні. У них немає ком, однак вони не подобаються

нам. Їх хочеться з'єднати. Пам'ятаймо, що з'єднувати можна лише коли вони передають одну відносно завершену думку.

Найвідоміший римський оратор Цицерон стверджував, що кінець речення «має визначатися не паузою мовця, щоби перехопити повітря, і не позначкою переписувача, а ритмом самого тексту».

З'єднувати незалежні речення, а також елементи складного речення краще сполучним зв'язком. Якщо сполучника немає, немає і логічного зв'язку. Якщо є сполучник, є і логічний зв'язок, але між реченнями (перед сполучником) треба ставити кому, щоб показати, що речень/думок два. Якщо сполучник з якихось причин поставити не можна (наприклад, речення паралельні, але сильно навантажені пунктуацією всередині себе), то між ними потрібно ставити крапку з комою. Крапка з комою – це скоріше крапка, аніж кома, тому після неї сполучник ставити не потрібно.

Вірний варіант: *Критики <u>теорії</u> порядку народження стверджують, що вона не наукова, тому що її неможливо довести, а також тому, що вона має схожість з астрологією; така <u>теорія</u> цікава, можливо, але вона не повинна прийматися всерйоз.*

Невірний варіант: *У сучасному економіко-правовому лексиконі поняття «соціальна відповідальність організації» ототожнюється переважно з соціальною відповідальністю бізнесу; а основним суб'єктом бізнесу є фірма.*

Тут одне незалежне речення пояснює інше. Проте, використовувати сполучник чи кому не можна, оскільки, по-перше, речення вже насичені пунктуацією, а по-друге, з'єднувати сполучником один і той же повторюваний суб'єкт («*теорія ..., і теорія ..*») нелогічно. Крім того, як ми пам'ятаємо, перша буква на початку речення дозволяє бачити текст як тріаду, і крапка з комою дозволяє уникнути зайвої великої літери.

Відповідно, крапку з комою ставимо в тому випадку, якщо речення (або елементи) з якихось причин не можна зв'язати між собою сполучником чи розділити крапкою. Крім того, крапка з комою дозволяє зберегти єдність речення (або елементів), які вже містять коми.

Повернімося до ком. В організації речення кома відіграє дві важливі ролі. Перша роль полягає в тому, щоб відокремлювати одне незалежне речення від іншого, коли вони з'єднані сполучником, наприклад: «*На даному етапі проблема не може бути вирішена, і нам доведеться шукати інші засоби її вирішення*». У цьому випадку в одному реченні з'єднується дві думки.

Інша роль полягає в тому, щоб відокремлювати залежний елемент (залежне речення, дієприслівниковий або дієприкметниковий зворот) від головного речення, наприклад:

«*Оскільки на даному етапі проблема не може бути вирішена, нам доведеться шукати інші засоби її вирішення*» або «*Нам доведеться шукати інші засоби вирішення проблеми, оскільки на даному етапі вона не може бути вирішена*».

У цьому випадку в реченні одна думка – «нам доведеться шукати інші засоби вирішення проблеми».

Інколи у роботах авторів зустрічається інша помилка – відсутність коми.

Якщо зворот (залежна частина) розташований в середині речення, то ми маємо його відкрити комою і закрити комою, тобто кома має виконати свою функцію розмежування думок.

«*Проте, як показує практика не всі люди вміють починати, підтримувати розмову та слухати свого співрозмовника*».

Зворот, який ми вважаємо залежним елементом, може містити власний суб'єкт і дієслово, але при цьому він не є повноцінним реченням.

Наприклад: «*якщо ініціатива карається*», «*в зв'язку з тим, що тривалість життя збільшилася*» або «*до того, як вибухнула криза*». Такі залежні елементи можуть відігравати в реченні роль об'єкта або обставини, пояснюючи або уточнюючи щось в головному, а жити окремим життям не можуть. Написані окремо, вони представляють собою помилку під назвою «фрагменти».

Фрагменти – це різного роду набори залежних елементів, які автор видає за речення. Найчастіше фрагменти виникають, коли речення починається не з головного блоку, а з залежного елемента:

У реченні «*Оскільки в більшості випадків, які ми спостерігаємо в новітній історії, держави парламентсько-президентською формою правління і налагодженою системою демократичних виборів на ділі керуються олігархічною групою лідерів*», письменник потрапляє в потік лінійного письма і забуває, з чого почав. Йому здається (а може, і вам зараз здалося), що він уже висловив закінчену думку. З-під його пера, як йому здається, вийшов і цілком пристойний суб'єкт, і дієслово, але лише здається. Насправді він написав залежний елемент перед реченням, яке написати забув. «Оскільки...» і читач пробігає цю роздуту думку очима декілька разів, щоб зрозуміти що ж буде «тоді», тобто шукає головну думку, і не знаходить її.

Фрагменти можуть виникати не тільки на початку речення, але й в кінці.

Іноді автор ставить крапку, а після цього продовжує речення, наприклад:

«*... в такій ситуації молодші діти стають плаксами і ябедами. Тому що молодша дитина, будучи фізично слабше, підсвідомо шукає підтримки у батьків, які, на його думку, повинні захистити його від будь-яких проявів агресії з боку інших дітей*».

Так само, як і в попередньому випадку, залежний елемент тут видається за самостійне речення, хоча насправді автор просто замість коми поставив крапку перед «тому що». Проте, обидва випадки виникнення фрагментів були спровоковані лінійним письмом в сукупності з численними комами. Довжина елемента і його поширеність ніяк не можуть перетворити його в самостійне речення, як не може кетчуп, булочка і огірок являти собою гамбургер. Немає головного елемента – котлети.

Якщо не враховувати формальні коми всередині груп (той, що ..., а також вони, як ...; у зв'язку з тим, що ... та ін.), то виправдана логікою кома перед головним блоком або після стандартної моделі «суб'єкт – дієслово – об'єкт» є сигналом того, що перед реченням або після нього стоїть потужний залежний елемент. Цей елемент не можна відривати від речення.

Залежний елемент може розташовуватися і в середині речення. Це особливо небезпечна і вразлива позиція. Суб'єкт і дієслово повинні «бачити»

один одного. Чим більше залежних елементів і ком їх розділяє, тим важче читачеві зрозуміти написане і тим легше письменнику припуститися помилки. Крім того, інформація, яка знаходиться між двома комами, часто сприймається як другорядна.

«*Оскільки зміст тестових завдань не є предметно орієнтованим, під час обробки результатів виконання завдань, окрім правильності та повноти відповідей, ураховувався темп виконання студентами завдання, уміння виконати його до кінця*».

Виходить два ядра – часу (*під час обробки результатів виконання завдань)* і критеріїв (*окрім правильності та повноти відповідей*), сприймаються як неважливі, другорядні.

Спроба причепити до одного речення цілий ряд залежних елементів тягне за собою ще одну помилку, яка називається «ланцюг».

Ланцюг – це каскад залежних елементів.

Типовим прикладом ланцюга є вірш «Будинок, який побудував Джек». Потрібно тільки пам'ятати, що ланцюг може статися не тільки в кінці речення, але і на початку, і в середині, наприклад: «*Будинок, в якому лежить пшениця, яку краде синиця, …*». В академічних текстах це може набувати такої форми:

«*А тому звертання до розуму чи здорового ґлузду за умови формування позитивної свободи часто не спрацьовує або буває недостатнім, тому що потрібно задіювати і інші канали впливу, причому на високому професійному рівні, що може бути проблемою, оскільки формуванню духовної еліти в різних галузях культури в нашій країні приділяється недостатньо уваги*».

Ланцюг не обов'язково містить коми, хоча в українській і російській мовах їх особливо багато. Ланцюги виникають і без ком, коли речення містить одразу декілька різних об'єктів і обставин, наприклад:

«*Я не став обговорювати з колегами потворно підготовлений і невиразний виступ Петрова під час його презентації два тижні тому на міжрегіональній конференції в Інституті гуманітарних досліджень*».

З одного боку, речення можна представити у вигляді ядерної структури «*Я не став обговорювати виступ*», а залежні елементи в ньому нібито складають групу об'єкта з ядром «виступ». З іншого боку, ці елементи пояснюють ядро з різних, ніяк не пов'язаних між собою сторін (яке, чиє, де, коли, за яких обставин). Логічно було б спочатку дати інформацію про те, що і як сталося, а потім перейти до того, що підлягало або не підлягало обговоренню, але в іншому реченні. Або навпаки, потрібно було спочатку позначити позицію автора по відношенню до проблеми, а потім привести всі деталі. Так чи інакше, деталі необхідно дозувати і укладати у відповідні блоки.

Для того щоб уникнути фрагментів, ланцюгів і іншої плутанини, намагайтеся дотримуватися двох простих правил.

1) Не використовуйте більше одного залежного елемента поспіль.

2) Уникайте одночасного використання залежних елементів в різних місцях речення.

Якщо пам'ятати про це (не забуваючи мислити групами), то в вашому реченні буде одна логічно важлива кома або, в крайньому випадку, дві.

Кома може відокремлювати не тільки залежні елементи, але й сигнали переходу, і логічні зв'язки, які виражають думку автора, наприклад: «*Таким чином, ми не можемо вирішити цю проблему*» або «*Безумовно, проблему можна вирішити і іншим способом*». Оскільки такі слова виконують іншу функцію (і крім того, зазвичай дуже короткі), то в реченні вони можуть бути присутніми одночасно з залежним елементом. Проте, за ними логічніше розташовувати головну думку, а не залежний елемент. Порівняйте два речення:

1) *Безумовно, якщо взяти до уваги всі наявні в нашому розпорядженні засоби, проблему можна вирішити і іншим способом*.

2) *Безумовно, проблему можна вирішити і іншим способом, якщо взяти до уваги всі наявні в нашому розпорядженні засоби*.

Отже, грамотне використання крапок, крапок з комою і ком дозволяє уникнути фрагментів і ланцюгів і організувати речення ясно і зрозуміло.

3.2 Засоби зв'язку.

Українська мова пропонує низку способів і засобів зв'язку речень: використання сполучників, синонімів, прислівників, займенників, часток, повторів слів. Насправді, нам потрібно просто знати, як уникнути логічних помилок і донести до читача думку так, щоб він не зміг її інтерпретувати інакше.

Спробуємо піти спрощеним логічним шляхом, розділивши всі способи з'єднання речень і їхніх елементів на три групи: сурядні сполучники, підрядні сполучники і сигнали переходу (перехідні конструкції).

Сурядні сполучники (і, але, або) будуть встановлювати логічний зв'язок між паралельними структурами або незалежними реченнями, сполучники підрядні (коли, якщо, як тільки, оскільки, тому що і тощо) – логічний зв'язок залежного елемента з головним блоком, а сигнали переходу (по-перше, отже, тим не менше, крім того і тощо) – логічний зв'язок між частинами тексту.

Сурядні сполучники відіграють в тексті роль логічного оператора. Задля спрощення передачі думки в тексті обмежимося трьома основними: і, а/але, чи/або. Ці три сполучники виконують три найважливіші логічні функції: поєднати елементи, виключити один з них або надати вибір між ними.

Відповідно, сурядні сполучники об'єднують у логічне ціле паралельні структури («*музей, театр і бібліотека*»), або незалежні речення («*У місті буде відкрито театр, і культурне життя істотно пожвавиться*»).

Втрата сполучника означає втрату логіки. Наприклад, речення «*У місті необхідно побудувати театр, музей, бібліотеку*» залишає читача в подиві: чи то необхідно побудувати всі три, чи то хоча б щось одне. У першому випадку, треба було написати «*театр, музей і бібліотеку*», а в другому «*театр, музей або бібліотеку*». Різниця буде особливо відчутна, якщо ми врахуємо, що подібне речення в публічному тексті має конкретного адресата.

У сучасних наукових текстах дуже часто зустрічається помилка свідомого опущення сполучника у реченні. Спробуйте побіжно прочитати наступний опус:

Комунікативний характер середовища, як його найбільш важлива характеристика, розглядається в дослідженнях І. В. Роберт, Ю. М. Насонової, І. Н. Розіної. Е. С. Полат зазначає таку властивість середовища як гнучкість і

можливість адаптувати процес навчання, змінювати цілі, зміст, методи, форми навчання.

Коли замість чергової коми виникла крапка (на що в друкованому тексті ніхто не зверне уваги), суб'єкт наступного речення (Е. С. Полат) перетворився в ще один паралельний об'єкт попереднього, що і збило читача з пантелику. Заодно зверніть увагу на відсутність сполучникового зв'язку і не паралельність об'єктів в кінці опусу. Якщо логіка в перерахуванні імен дослідників вимагає сполучника «і» між парами прізвищ, то тут взагалі важко розібратися, що до чого відноситься. Гнучкість чого середовища? Тоді в якому відношенні?

Може, гнучкість полягає в тому, щоб мати можливість міняти щось, але що саме? Між словами «можливість» і «міняти» стоїть ще «адаптувати процес навчання», так до чого відноситься «можливість»?

Це типовий приклад одночасного нехтування паралельними структурами і сполучниковим зв'язком. В один «пластиліновий ком» зліпилося два інфінітиви, віддієслівні іменники і цілий ряд іменників-об'єктів, не пов'язаних ніякої логічної зв'язком.

Наступною помилкою є нехтування чи втрата с сполучника «або» («чи»). У результаті звичний до читання текстів з пропущеним «за замовчуванням» сполучником «і» читач подумки ставить його там, де його бути не повинно, наприклад:

Щільність населення в мегаполісі призводить до швидкого поширення захворювань, і городянин постійно під загрозою захворіти туберкульозом, педикульозом, коростою».	*Щільність населення в мегаполісі призводить до швидкого поширення захворювань, і городянин постійно під загрозою захворіти туберкульозом або педикульозом, або й коростою.*

Отже, різниця суттєва: захворіти всім одночасно чи мати небезпеку захворіти однією хворобою. Функція цього сполучника давати вибір читачеві між двома протилежностями чи паралельними явищами.

Досить широковживаним, але логічно неоднозначним є сполучник «а», який, має об'єднуючу, зіставну, протиставну функцію, залежно від контексту. Наприклад:

«*Міністерство спонсорує проведення виставки, а (і) центр бере на себе її організацію»*.

«*Спонсор проекту відомий, а (але) місце його реалізації поки не визначено*».

Підрядні сполучники можуть виконувати різні функції. Однією з них є розмежування ядер складного речення.

«*У процесі дослідження з'ясувалось, що нині не існує не лише чітко зафіксованого образу глобалізації в масовій свідомості, а й оцінювання цього процесу коливається від позицій украй негативних до надмірно-захоплених*»

Інша функція залежатиме від того, який смисловий характер виражають сполучники при приєднанні залежного елементу до головної: часу, місця, допусту, умови, причини, з'ясування, порівняння, способу дії. Інколи такі

функції на себе перебірають повнозначні частини мови – займенники (хто, що, який, чий, котрий, скільки) або прислівники (як, наскільки, де, куди, звідки, коли, відколи, щойно, чому, навіщо). Нагромадження різних підрядних сполучників і сполучних слів одночасно призводить до втрати смислу речення.

«Владна еліта інколи, жертвуючи сьогоденням, конструює суспільний ідеал, який передбачає настання людської досконалості, «царства свободи» тоді і потім, коли, начебто, повністю реалізуються найвищі прояви людської духовності – позитивна свобода, доброта, порядність, самовідданість тощо».

Розуміння ускладнює також вставне слово і паралельні конструкції *людської досконалості, «царства свободи».*

Щодо **сигналів переходу**, то в курсі «Риторика» ми детально на них зупинялися: заперечувальні, підтверджувальні і нейтральні конструкції. Для структурного членування тексту можна використовувати не лише зазначенні вже перехідні конструкції, а й поєднувати їх із словами, що сигналізують про початок, завершення тощо. Такі сигнальні слова можуть використовуватися і в межах одного речення і в межах тексту. Наприклад:

«*Задля цього планується розв'язати такі завдання: по-перше, віднайти певні паралелі та розбіжності між характером традиційного свята, ритуалу та дозвілля в нічних клубах; по-друге, визначити соціальні передумови та причини перетворення клабінгу на популярну сміхову практику; по-третє, виявити соціальні функції клубної сміхової поведінки, окреслити напрямки впливу клабінгу на соціокультурне буття і повсякденний досвід людей*».

«*По-перше, білінгвізм розглядається одночасно на двох рівнях; індивідуальному і колективному. Із метою розмежування цих двох понять Юмото вводить поняття «індивідуальний білінгвізм», який пропонує називати білінгвальністю, і «колективний білінгвізм», який пропонує називати білінгвізмом. По-друге, визначення білінгвізму варіюються від досконалого володіння двома мовами до мінімального володіння іншою мовою*».

Зв'язні слова змінюються відповідно до їх положення в реченні, частоті їх вживання та пунктуації. Їх можна також визначити як групи словників, що необхідні для дотримання логічності в академічному тексті:

а) загальний словник – включає дуже прості слова, які ми знаходимо в усіх типах письмової та розмовної мови. Наприклад: писати, йти, читати, розглядати;

«*Враховуючи ту обставину, що наукова методологія, представлена структуралізмом і постструктуралізмом, широко застосовується в гендерних студіях* [12, с. 60], *цікаво прослідкувати, як в них працюють ці принципи».*

Розглянемо принцип структурності і його зв'язок з мовою у контексті гендерних досліджень».

б) загальний академічний словник – включає слова, часто вживані в широкому спектрі академічних предметних сфер. Наприклад: аналізувати/аналізуючи, функціонувати, ідентифікувати, значущий;

«*Вивчаючи та аналізуючи наукові джерела, в яких розглядалась проблема виховання толерантності, слід зазначити недостатність досліджень, де було б здійснено соціально-філософський аналіз особливостей формування та виховання толерантності в полікультурному освітньому просторі*».

в) предметно-специфічний словник – включає слова, які відносяться до вузьких академічних предметних сфер, таких як економіка, філологія, машинобудування тощо. Наприклад: поточний облік витрат, стійке управління, бізнес-цикли[16].

Інколи, замість словесного оформлення використовують графічне: маркери, нумерацію, розбивку на абзаци.

«*Для досягнення мети ми визначили основні завдання статті:*

– розкрити природу ідентичності (філософський аспект);

– здійснити аналітичний огляд основних теорій ідентичності в руслі філософії;

– уточнити походження ідентичності з урахуванням поглядів сучасних дослідників на цей феномен»

Така візуально організована, графічна форма використання паралельних структур і вважається **списком**. Варто пам'ятати, що розташування позицій за допомогою маркерів або цифр не робить список впорядкованим. Незважаючи на специфіку оформлення, будь-який список являє собою єдине речення з паралельними структурами або паралельними реченнями, що розвивають одну і ту ж загальну думку контексту. При складанні списку варто керуватися наведеними нижче порадами, які ми використаємо одночасно і як приклад не найкращого оформлення списку.

Варіант 1	**Варіант 2**
«*– обмежити число позицій (переважно до п'яти-семи);*	«*... список формується в максимально чітку мовну форму, тобто:* *– обмежується число позицій (якщо у вас 12 позицій, намагайтеся скоротити їх до 5-7, інакше читач нічого не зрозуміє);*
– виділити ядро кожної позиції;	*– виділяється ядро кожної позиції (ключове слово);*
– вибрати єдину граматичну форму для всіх ядер;	*– вибирається граматична форма ядер (всі вони або іменники, або прикметники, дієслова в єдиній видо-часової формі, інфінітиви і т.д.; наприклад, тут це всі дієслова на -ся);*
– максимально скоротити деталізацію ядра кожної позиції;	*– максимально скорочуються слова до ядра позиції (ця частина по можливості залишається у вступній частині, але прикметник при іменнику або прислівник при дієслові можуть зберігатися, як в даній позиції);*
– встановити чітку синтаксичну зв'язок між елементом, який вводить список, і ядром кожної позиції».	*– встановлюється чіткий синтаксичний зв'язок між елементом, який вводить список, і його продовженням у вигляді позицій (наприклад, тут таким елементом є головний блок «список наводиться», а продовжують список паралельні речення)».*

[16] Тимошенко. Т. В. Академічне письмо / Т. В. Тимошенко, Н. В. Гречихіна. / *Наукові записки : зб. наук. пр.* Кіровоград : КНТУ, 2009. Вип. 9. С. 214–219.

Недоліками такого списку є, по-перше, використання в паралельних структурах речень, замість інфінітивів. Дієслова на *-ся* з подальшим суб'єктом становлять пасивну конструкцію, не властиву для української мови, до того ж, вона не така вже й паралельна блоку зі стандартним порядком «список формується». По-друге, інформація в дужках ускладнює читання; крім того, така інформація сприймається як другорядна і, швидше за все, буде пропущена читачем. По-третє, слів в списку все одно багато. Нарешті, сама ядерна структура речення, що утворює список, досить незграбна: «*Список формується ..., тобто обмежується число, виділяється ядро, вибирається форма ...*». Така структура змусила ввести порожнє слово «тобто» і поставити кому перед ними, а на довершення всього поставити двокрапку. Приклад перший є значно кращим.

Двокрапка також може стати на заваді розуміння тексту читачем. Ставити двокрапка посеред речення перед об'єктами нікому не прийде в голову (хоча і таке буває), але як тільки ці об'єкти виділяються маркерами, автор починає бачити їх як окремі елементи, а поставивши двокрапку, втрачає синтаксичний зв'язок між ними і об'єднуючим їх у ціле елементом. Насправді, ідеально читається синтаксично просто влаштований список без двокрапки.

Насправді, двокрапка ставиться там, де вона стояла б і без маркерів, у звичайному тексті. Такі випадки включають знайомі всім «а саме» чи слово «наступне» в різних варіантах («такі функції», «про наступне», «в таких випадках» тощо). Якщо вам вдасться уникнути цих виразів, то не ставте ніяких двокрапок, і ви побачите синтаксичну зв'язність позицій вашого списку з об'єднуючим їх у ціле елементом. Побачить її читач.

3.3 Синтаксичні конструкції.

У лінгвістиці поняття синтаксичні конструкції зазвичай використовують із прикметником *складні* – складні синтаксичні конструкції, під якими розуміють складні речення з різними видами сурядного і підрядного зв'язку. Ми ж для початку зупинимося на більш простих конструкціях академічного тексту і пригадаємо наш спрощений глосарій, де ми визначили, що будь-яке речення має головний блок – суб'єкт (активний чи пасивний) і дієслово. Вони пов'язані нерозривним зв'язком, але дієслово має найбільш важливе функціональне значення, і вивчення синтаксичних конструкцій ми почнемо з нього.

Дієслово становить основу речення, адже з ним так чи інакше пов'язані всі слова в реченні, від нього ставляться питання. Його відсутність в реченні часто призводить до цілковитої втрати змісту речення або створює цілковитий хаос у мовленні. В академічних текстах автори нерідко використовують прийом «убивства дієслова» різними способами, помилково вважаючи, що це додає академічності тексту.

Щоб уникати таких помилок, розглянемо їх детальніше. Найпростіший – це повністю проігнорувати дієслово, поставивши на його місці прочерк – тире, наприклад:

«*Таким чином в економічному сенсі корпорація – форма організації підприємницької діяльності (господарюючий суб'єкт), заснована на колективній*

власності фізичних і юридичних осіб та відокремлена від управління, здійснюваного централізовано спеціальним суб'єктом».

«*Проти останнього шляху свідчать дані з виходу сухої клейковини – в результаті експерименту було одержано чистий білок*».

За цими прочерками стоять дуже різні дієслова: «полягають», «складається» і «є» тощо. Подібні дієслова часто несуть в собі точку зору авторів і вживаються в такій важливій академічної функції, як визначення понять і термінів. Питається, як можна викреслити з ключового місця в академічному тексті власну думку?

Ми автоматично ставимо тире на місці дієслова «бути» в теперішньому часі. Однак, якщо в промові ми можемо за допомогою логічного наголосу, пауз і інтонації утримати розуміння того, про що йде мова, то при писемності варто добре подумати, як читач сприйме написане. Хорошим способом перевірки тексту на академічну грамотність є зчитування/редагування його з однієї певною метою: прибрати всі зайві тире і двокрапки. Не виключено, що у більшості випадків вам просто не вистачило слова «є» або «означає».

Наприклад, читаючи речення «*Розвиток навичок фахівця найбільш ефективно ...*», ми очікуємо слів типу «*відбувається*» або «*використовується*», а реально бачимо слова «*шляхом*» або «*в середовищі*». Насправді ж замість «*розвиток навичок ефективно шляхом*» автору слід було написати «*розвиток навичок відбувається за допомогою*». При цьому слово «*ефективно*» вилітає з речення, бо свідчить про те, що насправді помилка автора була навіть не в упущення дієслова «бути», а у втраті дієслова «розвиватися». Якби він використовував його і написав «*навички ефективно розвиваються*», проблема б відпала сама собою, а текст було б легко продовжити.

Іншою виправданою причиною втрати дієслова у реченні є модальність.

Модальністю (лат. modalis) називається така функціонально-семантична категорія, яка виражає відношення змісту висловлювання до дійсності і мовця до змісту висловлювання. Вона може бути виражена інтонацією, морфологічними, лексико-граматичними та іншими засобами.

На жаль, модальність не зібрана в єдину граматичну категорію, а розсипається по прислівниках і коротких прикметниках або дієприкметниках («необхідно», «можна», «повинен», «зобов'язані») або проявляється в особових формах дієслів («виконавець може», «виконавцю слід»). Якими б словами не була виражена модальність, їх важко сплутати зі звичайними короткими прикметниками або прислівниками, які рідше виконують дієслівні функції.

Практично будь-яке «можна», «потрібно» або «не можна» можна замінити дієсловом, таким як «перешкоджає», «ускладнює», «вимагає», «сприяє», «допускає», «полегшує», «дозволяє» тощо. Першою перевагою буде ліквідація безособовості і агресивності, оскільки дієслово вимагатиме призначення конкретного суб'єкта, хай навіть пасивного або смислового, наприклад: «*дозволить керівництву компанії*» (тобто керівництво зможе) або «*вимагає від аналітика*» (аналітик повинен). Другою перевагою буде легкість побудови речення, оскільки дієслово яке є всіма його членами і вміє це робити.

І крім того, добре підібране дієслово висловить думку точніше, ніж «можна» або «не можна». Підсумком буде ясне і точне, синтаксично струнке речення.

Навчитися будувати чіткі й логічні речення досить просто, коли знаєш особливості мови, якою пишеш. Усім нам відомо, що українська писемна мова (завдяки І. Котляревському) ґрунтується на розмовній, а тому їй властиво використання активних синтаксичних конструкцій. У даному випадку краще послуговуватися звичною зі школи термінологією.

Михайло Гінзбург відзначив цілу низку характерних для української мови особливостей, які найдоречніше використовувати в академічних текстах.

Дієслівність української мови. Цю особливість ми вже розглянули вище, і з'ясували наскільки дієслова важливі у структурі речень. Щоб забезпечити легкість вимови й мелодійність, треба замість конструкцій з віддієслівними іменниками максимально використовувати дієслова, а саме: речення з неозначеною формою дієслова; речення з особовими формами дієслова; дієприслівникові звороти, дієслівні форми на *-но, -то.*

Пріоритетність активних конструкцій. В українській мові використовуються три різновиди синтаксичних конструкцій.

а) <u>активна конструкція</u> – це конструкція, у якій присудок описує дію, спрямовану на об'єкт, що в реченні є додатком;

б) <u>зворотна конструкція</u> – це конструкція, у якій підмет одночасно є як суб'єктом, так і об'єктом дії. До таких конструкцій відносимо також взаємодію;
в) <u>пасивна конструкція</u> – це конструкції, у якій присудок описує дію, спрямовану на об'єкт, що в реченні є підметом.

На відміну від інших мов, зокрема російської та англійської, українська мова завжди надає переваги активним конструкціям над пасивними, уживаючи лише так звані двокомпонентні конструкції з пасивними дієприкметниками в певних випадках.

Безособовість викладу. Це стосується поширених в академічних текстах речень без підмета. У таких реченнях мовець, не називаючи суб'єкта, висуває на перший план процес. Тобто зворотній процес – втрата суб'єкта дії.

«*Дозволено відновити роботу на об'єкті»* або *«На об'єкті з 01.06.2023 дозволили відновити роботу*».

Це безпідметові речення, в яких присутній тільки присудок *дозволено,* а суб'єкт дії – хто? – відсутній.

Уживання дієслів на *-ся* лише як зворотних. Зворотне дієслово – це дієслово, яке позначає взаємодію чи дію, що не поширюється на інші об'єкти, а спрямована на самого діяча або ні на кого. За нормами української мови дієслова на *-ся* правильно вживати лише як зворотні.

«*Будь-яка <u>клітина ділиться</u> певну кількість разів, після чого вмирає*»

«*Соціальна <u>структура</u> сучасного суспільства постійно ускладнюється*»

У цих реченнях суб'єкт (підмет) одночасно є об'єктом. Отже, залежно від характеру дії треба вживати або активні, або зворотні конструкції.

Недопустимість конструкцій, у яких діяча подано додатком в орудному відмінку. Українській мові не притаманні конструкції, у яких додаток позначає виконавця дії – особу, відповідаючи на питання *ким?*, але додаток може позначати знаряддя дії, відповідаючи на питання *чим?* Далі усі ці особливості розглянемо більш детально.

Рекомендації щодо синтаксичних конструкцій в академічних текстах.

1. Активні конструкції в українській мові в залежності від наявності/відсутності в реченні підмета можуть бути двоскладними та односкладними.

Двоскладне речення – це речення, у якому підмет – логічний суб'єкт (діяч) стоїть у називному відмінку. У таких реченнях дієслова можуть бути активного стану у формі третьої особи однини або множини теперішнього, минулого чи майбутнього часу.

«*Феномен толерантності посідає особливе місце в суспільному житті, в системі людських відносин*».

Односкладне безпідметове речення – це речення, для якого є характерним перенесення уваги з суб'єкта на процес.

В означено-особових реченнях присудок виражений дієсловом у формі першої або другої особи однини чи множини. Підмет такому реченню не потрібний, оскільки закінчення дієслова дозволяє безпомилково встановити суб'єкт.

«*У філософському енциклопедичному словнику знаходимо «толерантність» ...*»

«*Контроль процесу здійснювали за допомогою визначення кількості мальтози в реакційній суміші, яка характеризується так званим мальтозним числом*».

«*Наведемо декілька визначень на підтвердження цієї думки*»

В останньому реченні дієслово «*здійснювали*» в першій особі множини позначає автора чи групу авторів, що представляють результати дослідження.

У неозначено-особових реченнях присудок виражений дієсловом третьої особи минулого, теперішнього та майбутнього часу множини і вказує на дію неозначених осіб чи особи. Такі конструкції слід уживати по-перше, коли з різних причин не хочуть називати особу чи в цьому немає потреби (наприклад, її зазначено в попередніх реченнях), а по-друге, коли сама особа невідома, але відома її дія.

«*Терміном «постструктуралізм» позначають низку концепцій гуманітарних галузей знання….».*

В узагальнено-особових реченнях дію, стан чи ознаку, окреслену присудком переважно у третій особи множини, сприймають як властиву завжди чи зазвичай.

«*Обмеження на параметри не вводять*»

«*Моделі використовують для…*»

Такі речення можна використати для узагальнення, висновків, а неназваною особою може бути будь-хто з широкого кола людей.

У безособовому реченні присудок виражений прислівником або прислівником плюс інфінітив. Такими реченнями можна підкреслити обов'язкові вимоги, уживаючи прислівники *потрібно, треба, не можна, можна тільки* тощо, а також інші положення.

«*Її можна прискорювати, сповільнювати, розширювати, але не можна ігнорувати*».

«*Із наведеного можна зробити висновок…*»

В інфінітивних реченнях присудок виражений неозначеною формою дієслова без будь-яких допоміжних слів. У таких реченнях ідеться лише про дію безвідносно до часу й особи, їх використовують для відтворення рішучості, категоричності, наказовості. Використання таких конструкцій в академічних текстах є вкрай обмеженим, адже краще уникати категоричності при висловленні своїх положень, адже читач можливо матиме іншу думку з цього питання.

2. У вступній частині і висновках студенти і науковці досить часто використовують дієслова з формою на *-но, -то*. У таких реченнях увагу сконцентровано на події, яка відбулася або відбудеться.

«*У роботі вивчено вміст антоціанів у чорноплідній горобині, ожині, малині і полуниці*».

Форми на *-но, -то* надають реченню певного відтінку результативності і вказують на нещодавно завершену дію.

«*Шляхом аналізу стану сучасної раціональності було обґрунтовано, що…*»

У зв'язку з цим, їх зазвичай уживають без допоміжного дієслова *було*.

«*Виявлено більш високий ступінь інгібування амілаз в пшеничному борошні екстрактом плодів чорноплідної горобини або її соком порівняно з порошком з сухих плодів*».

Поширеною стилістичною помилкою є введення в речення діяча у формі іменника чи займенника в орудному відмінку.

«*У ході розгляду заявленої теми нами встановлено, що політика як соціальне явище є одним із видів людського буття і людської діяльності*»

Орудний відмінок діяча тут неможливий ані з логічних, ані з граматичних причин. По-перше, ці конструкції передають поняття «хтось зробив». По-друге, дієслівні форми на *-но, -то* незмінні, вони не мають закінчення, яке б указувало на особу-виконавця. Тому речення з ними граматично безпідметові, бо в них узагалі не може бути діяча. Наведену вище помилкову конструкцію треба перебудувати в активну:

«У ході розгляду заявленої теми ми встановили» або зберігаючи безособовість, прибрати займенник: «*У ході розгляду заявленої теми встановлено*»

Усе викладене вище стосується особи-діяча, коли додаток відповідає на питання *ким?* В орудному відмінку може стояти іменник (займенник), що означає знаряддя (тобто відповідає на питання *чим?*). Порівняймо два речення:

Неправильно	**Правильно**
Наказ підписано сьогодні (ким?) директором	*Наказ підписано (чим?) ручкою*

Відмінність між цими реченнями полягає в тому, що ручка – це знаряддя, а директор – діяч. У цьому можна додатково пересвідчитися, перебудувавши обидва речення в активні.

Речення *Директор підписав сьогодні наказ* – природне і заміняє помилкову конструкцію. А речення *Ручка підписала наказ* – неприродне, бо ручка не може сама підписувати, вона – знаряддя писання.

3. У пасивних конструкціях завжди присутній підмет. Для таких речень характерним є використання дієслів пасивного стану на *-ся*, коли логічний суб'єкт, який за змістом означає діяча і має бути підметом, чомусь став додатком в орудному відмінку, а натомість логічний об'єкт, на якого фактично спрямована дія і який має бути додатком, став підметом.

«Останнім часом спостерігається зрослий інтерес до проблеми раціональності».

«Принцип деконструкції неоднаково тлумачиться і застосовується представниками гендерного напрямку».

Така побудова речення не є природною, адже частка *-ся* означає зворотну дію, тобто *принцип сам себе тлумачить.* Такі речення краще перебудовувати на активні конструкції, які будуть більш природними.

«Представники гендерного напрямку неоднаково тлумачать і застосовують принцип деконструкції».

Інколи в реченнях з використанням дієслів на *-ся* акцент зміщується на процес чи подію, що відбулася чи відбудеться, при цьому суб'єкт-виконавець дії відсутній.

«У ході цього переходу відбувається швидкий промисловий розвиток, упроваджуються ринкові відносини, складається індустріальне суспільство».

Такі речення частіше всього теж потрібно перебудовувати, замінюючи дієслово на *-ся*, дієсловом на *-но, -то*, які передають результативність виконаної дії. І, хоча у наведеному прикладі справа більше у неточному виборі дієслова, форма на *-но,-то* є більш природньою.

«*У цій роботі послідовно <u>проводиться</u> принцип трансгресії в контексті жіночих студій*».	*У цій роботі послідовно проведено [впроваджено]принцип трансгресії в контексті жіночих студій*.

Досить поширеною помилкою є використання таких форм дієслів у підрядних частинах речення, де займенники *що, який* стають підметами. Така помилка в побудові пов'язана із тим, що у школі нам постійно говорили про те, що треба уникати вживання пасивних дієприкметників.

Тому потреба повторювати повсякчас гетеросексуальні норми, що нав'язуються суспільством…»	«*Тому потреба повторювати повсякчас гетеросексуальні норми, нав'язані суспільством…*» Або «*Тому потреба повторювати повсякчас нав'язані суспільством гетеросексуальні норми…*»

Зустрічаються випадки зловживання дієсловами на *-ся*, що призводить до цілковитої втрати діяча.

«*Принцип деконструкції неоднаково тлумачиться і застосовується представниками гендерного напрямку. Д. Батлер зазначає, що «не існує гендерної ідентичності поза вираженням гендеру; ця ідентичність по суті визначається самими «вираженнями», що є...її результатом» [25, с. 25]. Тому потреба повторювати повсякчас гетеросексуальні норми, що нав'язуються суспільством, свідчить про нестабільність цих норм, про загрозу і можливість їхнього руйнування. У межах жіночих студій спостерігаються намагання розхитати прийняті сексуальні категорії. Це здійснюється в процесі деконструктивного аналізу текстів*»

Тож, потрібно уникати вживання невластивих для української мови пасивних конструкцій в академічних текстах, але це робити варто вдумливо і зважено.

4. Як уже відзначалося, для української мови вживання орудного відмінка відносно суб'єкта-діяча не відповідає нормам. Такі конструкції надзвичайно часто використовуються в академічних текстах, особливо на початку або у висновках.[17]

«Зроблені дослідниками спостереження мали велике наукове значення».	*«Спостереження дослідників мали велике наукове значення».*

В академічному тексті значно частіше трапляються складнопідрядні, ніж складносурядні речення. Це пояснюється тим, що в підрядних частинах речень відображаються причинові, часові, наслідкові, умовні й інші зв'язки, а також тим, що окремі частини у складнопідрядному реченні тісно пов'язані між собою. Часто у таких конструкціях залежність вимагається сполучником і позицією частин.

«*Якщо зло відповідає задоволенню, інтересу, самоствердженню, то для автора воно є благом, здійснюваним через безпосередню самореалізацію й абсолютну свободу*».

Починати речення із сполучників, які потребують попереднього контексту не варто, адже таке речення не має логічного завершення, а навпаки вимагає попередньої інформації.

«Тому цінностями керувати важко, проте й нехтувати ними неприпустимо».

Частини ж складносурядного речення немовби «нанизуються», утворюючи своєрідний ланцюг, окремі ланки якого незалежні одна від одної й легко піддаються перегрупуванню.

---

[17] Гінзбург М. Синтаксичні конструкції у фахових текстах: практичні висновки з рекомендацій мовознавців // Вісник: Проблеми української термінології. – Львів: Вид-во Національного університету «Львівська політехніка», 2008. – № 620. – С. 26–32

Питання для самоконтролю:

1. Яким термінологічним інструментарієм ми послуговувалися під час вивчення теми?
2. З яких трьох елементів складається речення?
3. Які найбільш уживані проблеми пунктуації Вам відомі?
4. Які помилки пов'язані із нехтуванням сполучників?
5. Які функції виконують сполучники у тексті?
6. Які сигнали переходу Вам відомі?
7. Які вимоги/поради до складання списку варто знати?
8. Що передбачає поняття модальності в українській мові?
9. Що таке зворотна конструкція?
10. Які синтаксичні конструкції називаються активними?
11. Які синтаксичні конструкції називаються пасивними?
12. Які особливості використання дієслівної форми на *-ся* в синтаксичних конструкціях?
13. Які особливості використання дієслівної форми на *-но, -то* в синтаксичних конструкціях?
14. Які конструкції відповідають нормам української мови?
15. Які речення частіше використовуються в академічних текстах і чому?

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Академічна доброчесність: проблеми дотримання та пріоритети поширення серед молодих вчених : кол. моногр. / за ред. Н. Г. Сорокіної, А. Є. Артюхова, І. О. Дегтярьової. Дніпро : ДРІДУ НАДУ. 2017. 169 с.

2. Академічна культура українського студентства: основні чинники формування та розвитку // Східноукраїнський Фонд соціальних досліджень. URL: http://fond.sociology.kharkov.ua/images/docs/academ_cult/material.pdf.

3. Асадчих О. В.Теоретико-методичні основи формування вмінь академічної грамотності у студентів-японістів мовних ЗВО України. *Педагогічні науки*. 2016. Вип. 69(1). С. 111–116.

4. Важинський С. Е., Щербак Т. І. Методика та організація наукових досліджень : Навч. посіб. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2016. 260 с.

5. Гінзбург М. Синтаксичні конструкції у фахових текстах: практичні висновки з рекомендацій мовознавців. *Вісник: Проблеми української термінології.* Львів: Вид-во Національного університету «Львівська політехніка», 2008. № 620. С. 26–32.

6. Гнезділова К. М. Академічна чесність як цінність корпоративної культури університету. *Вісник Черкаського університету*. Вип. № 14. 2016. Серія «Педагогічні науки», 2016. С. 23–30 URL: ped-ejournal.cdu.edu.ua/article/download/1133/1153.

7. Загнітко А. Синтаксис української мови. Теоретико-прикладний аспект Brno : Masarykova univerzita, 2013. С.165.

8. Закон України «Про вищу освіту». URL: zakon.rada.gov.ua/go/1556-18.

9. Зуб В. М., Дем'яненко М. М. Плагіат: його різновиди та заходи протидії. Б*ібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*, 2014. Вип. 4. С. 86-90.

10. Колісніченко Е. В. Основи наукових досліджень: конспект лекцій. Суми : Сумський державний університет, 2012. 83 с.

11. Кременовська І. В. Плагіат у наукових публікаціях: методи виявлення та викорінення. *Наука України у світовому інформаційному просторі*. Вип. 11. К. : Академперіодика, 2015. С. 60-66.

12. Лопатіна В. Письмові завдання в університетах України та США: погляд академічного райтера. URL: https://commons.com.ua/uk/poglyad-akademichnogo-rajtera/.

13. Мацько Л. І., Кравець Л. В. Культура української фахової мови: навч. посіб. К. : ВЦ «Академія», 2007. 360 с.

14. Науковий текст як форма реалізації мовнопрофесійної діяльності. URL: https://studopedia.org/10-127527.html.

15. Непийвода Н. Ф. Сам собі редактор: Порадник з української мови. К. : Українська книга, 1998. 240 с.

16. Ніколаєв Є. Як просувати цінності академічної доброчесності в українських університетах? URL: http://education-ua.org/ua/articles/1131-yak-prosuvati- tsinnosti-akademichnoji-dobrochesnosti-v-ukrajinskikh-universitetakh.

17. Проєкт Закону про освіту : 3491 [3491-д від 04.04.2016. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=58639.

18. Програмне забезпечення для перевірки наукових текстів на плагіат: інформаційний огляд / автори-укладачі: А. Р. Вергун, Л. В. Савенкова, С. О. Чуканова; редколегія: В. С. Пашкова, О. В. Воскобойнікова-Гузєва, Я. Є. Сошинська; Українська бібліотечна асоціація, Київ : УБА, 2016. 36 с.

19. Рижко О. Поняття, види, класифікації плагіату. *Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника*. 2016. № 8. С. 134–150. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/lnnbyivs_2016_8_12.

20. Сацик В. Академічна доброчесність: міфічна концепція чи дієвий інструмент забезпечення якості вищої освіти? URL: http://education-ua.org/ua/articles/930- akademichna-dobrochesnist-mifichna-kontseptsiya-chi-dievij-instrument- zabezpechennya-yakosti-vishchoji-osviti.

21. Семеног О. М. Формування академічної культури майбутніх педагогів-дослідників в умовах цифрового творчого середовища як наукова проблема. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2017. Том 62, № 6. С. 240–252. URL: https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/viewFile/1917/1286.

22. Сидоренко В. В. Полілог в академічному дискурсі. *Академічна культура дослідника в освітньому просторі:* зб. матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених (Суми, 17 травня 2018 року). Суми : Сумський державний педагогічний ун-т імені А. С. Макаренка, 2018. 220 с. URL: http://lib.iitta.gov.ua/710798/1/%D0%A1%/D0%B8%D0%B4%D0%BE%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE_%D0%A1%D1%83%D0%BC%D0%B8.pdf

23. Синтаксис української мови: навчальний комплекс / уклад. О.В. Дуденко. Умань : ВПЦ «Візаві», 2015. 208 с.

24. Словник української мови: в 11 томах. 1975. Том 6. С. 557. URL: http://sum.in.ua/s/plaghiat.

25. Сурмін Ю. П. Наукові тексти : специфіка, підготовка та презентація : навч.-метод. посіб. К. : НАДУ, 2008. 184 с.

26. Сучасна українська мова : підручник / за ред. О. Д. Пономарева. 2-ге вид., перероб. К. : Либідь, 2001. 400 с.

27. Тимошенко Т. В. Академічне письмо. *Наукові записки :* зб. наук. пр. Кіровоград : КНТУ, 2009. Вип. 9. С.214–219.

28. Ткаченко Л. І. Креативність і творчість: сучасний контент. *Освіта та розвиток обдарованої особистості.* 2014. № 9. С. 32–35.

29. Шевчук С. В. Українська мова за професійним спрямуванням : підручник / С. В. Шевчук, І. В. Клименко. 2-е ви, випр. і допов. К. : Алерта, 2012. 696 с. URL: https://pidruchniki.com/1280052840615/dokumentoznavstvo/tekst_forma_/realizatsiyi_movlennyevo-profesiynoyi_diyalnosti.

30. Шліхта Н., Шліхта І. Основи академічного письма: Методичні рекомендації та програма курсу. К. 2016. 61 с.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Академічна доброчесність: проблеми дотримання та пріоритети поширення серед молодих вчених : кол. моногр. / за заг. ред. Н. Г. Сорокіної, А. Є. Артюхова, І. О. Дегтярьової. Дніпро : ДРІДУ НАДУ. 2017. 169 с.
2. Важинський С. Е., Щербак Т. І. Методика та організація наукових досліджень : Навч. посіб. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2016. 260 с.
3. Гінзбург М. Синтаксичні конструкції у фахових текстах: практичні висновки з рекомендацій мовознавців. Вісник: Проблеми української термінології. Львів: Вид-во Національного університету «Львівська політехніка», 2008. № 620. С. 26–32.
4. Загнітко А. Синтаксис української мови. Теоретико-прикладний аспект Brno : Masarykova univerzita, 2013. С. 165.
5. Закон України «Про вищу освіту». URL: zakon.rada.gov.ua/go/1556-18.
6. Кодекс етики і гідності Навчально-наукового інституту економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського КНУ. URL: https://donnuet.edu.ua/kodeks-etiki-ta-gidnosti/
7. Колісніченко Е.В. Основи наукових досліджень: конспект лекцій. Суми : Сумський державний університет, 2012. 83 с.
8. Мацько Л.І., Кравець Л.В. Культура української фахової мови: навч. посіб. К. : ВЦ «Академія», 2007. 360 с.
9. Науковий текст як форма реалізації мовнопрофесійної діяльності. URL: https://studopedia.org/10-127527.html.
10. Непийвода Н. Ф. Сам собі редактор: Порадник з української мови. К. : Українська книга, 1998. 240 с.
11. Проєкт Закону про освіту : 3491 [3491-д від 04.04.2016.] URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=58639.
12. Синтаксис української мови: навчальний комплекс / уклад. О. В. Дуденко. Умань : ВПЦ «Візаві», 2015. 208 с.
13. Сурмін Ю. П. Наукові тексти : специфіка, підготовка та презентація : навч.- метод. Посіб. К. : НАДУ, 2008. 184 с.
14. Сучасна українська мова : підручник / О. Д. Пономарів, В. В. Різун, Л. Ю. Шевченко та ін.; За ред. О. Д. Пономарева. 2-ге вид., перероб. К. : Либідь, 2001. 400 с.
15. Тимошенко Т. В., Гречихіна Н. В. Академічне письмо. *Наукові записки* : зб. наук. пр. Кіровоград : КНТУ, 2009. Вип. 9. С. 214–219.
16. Ткаченко Л. І. Креативність і творчість: сучасний контент. *Освіта та розвиток обдарованої особистості.* 2014. № 9. С. 32–35.
17. Хоружий Г. Ф. Академічна культура: цінності та принципи вищої освіти. Тернопіль : Навчальна книга. Богдан, 2012. 320 с.
18. Шевчук С. В., Клименко І. В. Українська мова за професійним спрямуванням : підручник. 2-е вид, випр. і допов. К. : Алерта, 2012. 696 с. URL: https://pidruchniki.com/1280052840615/dokumentoznavstvo/tekst_forma/_realizatsiyi_movlennyevo-profesiynoyi_diyalnosti.

19. Шліхта Н., Шліхта І. Основи академічного письма: Методичні рекомендації та програма курсу. К., 2016. 61 с.

20. Як написати успішне есе: Методичні рекомендації до написання есе / укл. К. С. Шендеровський. К. : Ін-т масової комунікації при КНУ імені Тараса Шевченка, 2007. 34 с.

Навчальне видання

Ревуцька *Світлана Казимирівна*
Зінченко *Вікторія Миколаївна*

Кафедра філології та перекладу

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ З ДИСЦИПЛІНИ АКАДЕМІЧНЕ ПИСЬМО

Формат 60×84/8. Ум. др. арк. 5,15.
Навчально-науковий інститут економіки і торгівлі
імені Михайла Туган–Барановського
Криворізького національного університету
50042, Дніпропетровська обл.,
м. Кривий Ріг, вул. Курчатова, 13.